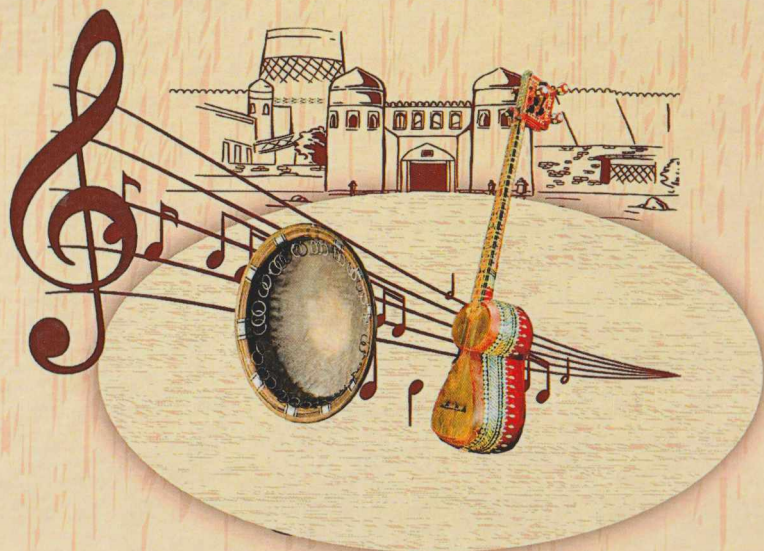

Ботир Рахимов

Хоразм сувора туркумлари

БОТИР РАХИМОВ

ХОРАЗМ СУВОРА ТУРКУМЛАРИ

(Услубий қўлланма)

Урганч - 2024

Нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир:

Дониёрбек Обидов,

Урганч давлат университети
Санъат кафедраси ўқитувчиси

Тақризчилар:

Рустам Болтаев,

Санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори,
Урганч давлат университети доценти

Даврон Рахимов,

Урганч ихтисослаштирилган санъат мактаби
музыка назарияси бўлими бошлиғи

Ушбу қўлланмада Хоразм Сувора туркумларининг яратилиш тарихи, Сувора ижрочилик мактабининг машҳур намояндalари, эл ардоғига мушарраф устозлар ҳақидаги маълумотлар тўпланиб, олтита Сувора туркумларининг нота матнлари берилган. Нота матнларига илова қилинган QR-код гипер хаволаси ёрдамида мобил телефон сканери орқали тинглаш имконият яратилган.

Услубий қўлланмадан музыка ва санъат йўналишида таҳсил олаётган талабалар “Маком якка хонандалиги” фанидан қўшимча адабиёт сифатида фойдаланишлари мумкин. Шунингдек, китоб соҳа мутахассислари, мумтоз музыка ихлосмандлари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган. Китобдаги матнлар кирилл ва лотин ёзувида берилди.

Қўлланма Урганч давлат университети Ўқув-услубий Кенгашининг 2024-йил 22-февралдаги 3-сонли йиғилиши Қарори билан чоп қилишга тавсия қилинган.

СУВОРАЛАР ХОРАЗМНИНГ МАЪНАВИЙ АШУЛАЛАРИ

Маълумки, Хоразм Сўғд ва Бактрия давлатлари каби Марказий Осиёдаги энг қадимий цивилизация марказларидан биридир. Шарқ ва Ғарбни боғловчи Буюк Ипак йўли харитасига назар ташласангиз, ҳозирги кунда ҳам замонавий маданиятимизнинг ажралмас қисми бўлган Урганч, Хива, Бухоро, Самарқанд, Тошкент ва Термиз шаҳарларини кўришимиз мумкин.

Марказларнинг тарихи ва маданияти ҳақида китоблар ёзилган, филмлар суратга олинган. Бугунги кунда бу шаҳарлар антик даврни сеувчиларнинг нигоҳи тикилган сайёҳлик марказлари ҳисобланади. Бу марказларда сақланган маълумотлар ва ҳикоялар Ўзбекистоннинг бетакрор гўзаллигини ҳис қилишни истаганлар учун жуда муҳим. Шу билан бирга қалъалар деворлари ортида, қадимий ёдгорликлар лабиринтларида жаҳон жамоатчилигини тобора ўзига жалб этаётган шеърий, мусиқий ва хореографик сирларнинг очилмаган кўплаб тугунлари сақланиб қолган. Булардан ташқари, жуда кўплаб мусиқий ва шеърий анъаналар мавжуд. Бироқ, шу билан бирга улар илмий ва этнографик нуқтайи назардан кам ўрганилган. Хоразм воҳаси худудида мавжуд бўлган сувора ашулалари ана шундай ноёб мусиқий ва шеърий ёдгорликлар қаторига киради.

Сўз ва соз санъати – шеърият, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолатда асрлар давомида ривожланиб, бу иккала санъат маънавий қадрият сифатида тушинилган ва халқимиз томонидан эъзозланиб келинган. Бозорларда, катта-катта йиғин, халқ сайиллари ва байрамларда шеърият ва музыка одамларнинг кўнглини овлайдиган

ягона восита бўлган. Инсонлар қувончли кунларда, тўй-томошаларда турли кўринишдаги рақсларга тушиб, ўзларининг тўлиб-тошган ички завқларини чиқариб олишган.

Тасаввуфнинг буюк намояндалари муштарак бўлган сўз (шеърят) ва соз санъатидан баҳраманд бўлишлари учун тариқат илмига “самоъ” тушунчасини киритганлар.

Самоъ (ёки сиймо) “эшитиш” маъносида бўлиб, зикр ва илоҳиётга шўнғиш асносида машшоқлар томонидан қуйланиб туриладиган ашулаларга нисбатан ҳам айтилган. Зикр мажлислари айтимларига назира қилиб яратилган ашулалар Фарғонада “Катта ашула”, Бухорода “Хонақои”, Хоразмда эса “Сувора” деб номланган. Илоҳий зикрларга хос майин ноласифат ҳаракатларда ижро қилинган рақслар “Лазги” ва “Оразибом” деб номланган. Бу қўшиқ ва рақслар ижролари бизнинг давримизгача урфий йўл билан етиб келган.

“Сувора” халқ оғзаки ижодида қўлланилган тушунча бўлиб, этимологик жиҳатдан ҳодисанинг ташқи, расмий томонини билдиради. Сувора (суръат) сўзининг ўзаги сўфийлик маросимларидаги сирли хусусиятига эга бўлган руҳий ашулаларнинг ташқи томонини англатган. Анъанага кўра, улар дарвешлар томонидан хонақо ёки қаландархоналарда бўлган сўфий зикрларида айтилган.

Ўтган асрнинг 20-йилларигача суворалар сўфий, дарвеш ва қаландарларнинг яширин йиғинларида ижро этилган. Маросимларнинг туридан қатъий назар мухлислар томонидан сувора ашулаларига муқаддас сўзларни ўқиш талаб қилинган. Сувора

ижрочилигида шеърятга, ашула айтишга ва мусиқа чалишга бўлган муҳаббат ҳозирги давр ижро анъаналарида ҳам сақланиб қолган.

Суворанинг тарихий илдизлари XV асрда Ҳиротда Алишер Навоий давридаги сирли сўфия (сўфий) деб аталган руҳий ашулаларга бориб тақалади. Навоий даврида тасаввуфий айтимлар “суфия” дейилган. Хоразмда эса “сувора” номини олган. Навоий даврида бадий асарнинг ички мазмуни “сийға”, ташқи шакли “суврат” деб аталган. Хоразм тасаввуфий айтимлари амалиётида уни “сувора” дейишлик расм бўлиб кетган.

Бу ашулаларда ҳодисанинг моҳияти, Аллоҳга бўлган муҳаббат, қалбнинг унга бўлган хоҳиши, воситачиларсиз буюк Рухга сўз ва мусиқа орқали қалбнинг тортишиш кучи ифодаланган.

Бу турдаги ашулалар Шарқда ислом дини тарқалишининг биринчи юз йиллигидан бошлаб маълум бўлган. Бундай ашулалар ижрочилар учун ислом арбоблари томонидан кенг оммага тарқатилган ва ҳатто баъзи имтиёزلардан баҳраманд бўлган.

Буюк ислом уламолари мусиқани инсон руҳий оламига таъсирини англаган ҳолда унинг инсон тарбиясидаги ўрни ҳақида асарлар битишган. Лекин диний тизим қаршилиги туфайли маълум даврларда таъқиқлашлар ҳам бўлган.

Сувораларни асослари қаландархоналарда шакллана бошлаган. Исломда эса асосан жамоатни ибодатга чақиришда муаззиннинг гўзал оҳанглик овози билан азон чақиришда қўлланиб келинган ҳамда аҳли тариқат йиғинларида мусиқа оҳанглари ва усуллари воситасида зикр суҳбатлари бўлган.

“Хоразмда каландархоналардаги исломий рухга бўйсунган холда дарвешлар айтимига назира сифатида Полвон дузчи томонидан Сувора туркумлари яратилган”¹. Сувораларга ўқиладиган сўз матнларида, шариат одоб қоидаларидан чиқиб кетмаслик шарт билан сўз танлаганлар. Аста секинлик билан сувора ижрочилиги хофизлар дастурида оммалаша бошлаган. Хофиз ва хонандалар ижро этган ҳар бир Сувора йўлини халқ тан олган. Ўз ижроларида юртнинг машхур шоирларининг сўзларидан танлаб, шу орқали улар гўянда, суворачи деб мухлислар орасида эъзозланган. Бу услубдаги ижрочиларни шаҳар ва чекка қишлоқларда яхши кутиб олганлар. Сувора ашулаларининг ижро услублари кундалик ҳаётимизда, ҳозирги вақтда ҳам сақланиб келинмоқда.

Хоразмда ана шундай маънавиятпарвар, маърифат куйчилари алоҳида ажралиб суворачи деган ном олганлар. Улар сувора ижроларида Аллоҳга ҳамд, Пайғамбаримизга дурудлар айтиб, халққа маъқул бўлган, яхшиликка даъват этадиган насиҳатомуз мухаммасларни танланган. Халқ ҳам, диний раҳнамолар ҳам уларнинг ижроларидаги назмий матнларга эътибор беришга ўрганишган.

Суворалар мумтоз муסיқанинг бошқа жанрларига нисбатан куйидаги хусусиятлари билан ажралиб турган. Аввало, бу жанрнинг кўп қирралилиги. Бир томондан, сўзлари очиқ мавзуда ўқиладиган шеъриятнинг бир тури. Унда асосий мавзу – Худога бўлган муҳаббат, унинг маҳфийлиги, бенуксонлиги, шу билан бирга, соддалиги, самимийлиги, инсоннинг ички дўсти эканлиги куйланган. Бу

¹ Маълумот Ўзбекистон халқ артисти К.Исмаиловдан ёзиб олинган.

ғояларни барчаси сувораларнинг поэтик асоси бўлиб хизмат қиладиган шеъриятга сингиб кетган. Суворанинг самимий, саховатли муסיқий оҳанглари ҳам бунга мос келади. Инсон овози, сувора ижрочилигида асосий муסיқий восита ва мукамал муסיқий омил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, овоз етакчи бўлиб, чолғу асбоби хофиз учун ёрдамчи вазифани бажаради.

Сувора ижрочилиги ўтмишда мумтоз муסיқамизнинг бошқа жанрларидан жамоавий кўшиқ айтиш яъни, икки ёки учта кўшиқчини мувофиқлаштириш, жўрнавозлик ва ҳамнафаслик услуби билан ажралиб турган, лекин Европа муסיқасидаги хор полифониясига ўхшамайди. Жамоавий ижролар бир-бирига ёрдам берган. Бу ижролар инсон овозининг чекланган жисмоний (нафас олиш) ва вокал имкониятлари (диапазони) шароитида ёрдамчи, кўшимча сифатида ишлатилади.

Суворани жамоавий куйлаш ўз-ўзидан бошланғич хусусиятга эга эмас. Бу келишув ва уйғунликка асосланган юксак профессионал санъатдир. Сувора хонандалари узоқ йиллик назарий ва амалий фаолияти натижасида шундай даражага ёки маҳоратга эришганлар. Амалда суворачилар гуруҳи “ҳамнафаслик” деб аталган.

Сувора ижрочилигида битта, иккита (камдан-кам ҳолларда учта) ижрочи биргалик чиқишади. Бундай ижронинг хусусиятидан муסיқий ва услубий барқарорлик келиб чиқади. Бу “анъанавийлик” услуби муסיқий ва ифодали хусусиятларни бир сўз билан белгилайдиган нарса.

Бугунги кунда турли мамлакатлар олимлари жанр ва шаклларнинг қиёсий тавсифи билан шуғулланар экан, уларни одатда

учта асосий йўналишга: классик, анъанавий ва замонавийга ажратиб, уларни умумий деб аташади. Масалан, 2022-йил 8-июн куни Тошкент шаҳрида “Замонавий мусиқа таълими ва илм-фанини ривожлантириш муаммолари” мавзусига бағишланган халқаро конференцияда бўлиб ўтган ШХТ (ШОС)га аъзо давлатлар мусиқа олий ўқув юртлири ректорларининг декларациясида ҳам шундай тасниф мавжуд эди.

Фитрат ўзбек мусикасининг академик жанр ва шаклларига бағишланган биринчи китобини “Ўзбек классик мусикаси ва унинг тарихи” деб атайди. Ушбу китоб ўзбек мусикаси назарий асосининг бирлигини баён қилиш ва тавсифлаш билан бошланади. У мумтоз (академик) мусиқа ва шеъриятнинг бирлиги юксак даражага кўтарилган бу ҳодисанинг назарий асоси сифатида Алишер Навоий ижодий меросини кўради.

Анъанавий шеърият ва мусиқа санъатининг юксак тоифаси ҳақида гапирадиган бўлсак, “Сувора”нинг маънавий ашулаларини яққол мисол қилиб келтириш мумкин. Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида мусиқий ва шеърий ижоднинг бундай тури амалда турлича номланади: Хоразмда “Сувора”, Фарғона водийсида “Катта ашула”, Бухорода “Хонақои”. Аслини олганда сувора, хонақоий, катта ашулаларнинг зоти бир: “Ваҳдат”²у “Вужуд”³ билан руҳий завк олами ўртасидаги ҳолатларни адабий-мусиқий ифодаси. Уларнинг ташқи белгилари (номланишлари) турлича бўлсада, аммо моҳияти “Олий Рух” олдидаги руҳга ўхшайди.

² Ваҳдат (бирлик, яккаю ягоналик) ваҳдати вужуд. Абдий ягона Аллоҳ бор деб ҳисобловчи таълимот.

³ Вужуд (борлик, мавжудлик; гавда, жисм). Кишининг бутун борлиги, жони-тани; аъзойи бадан.

Мусиқий ва шеърий хусусиятларига кўра Сувора, Катта ашула ва Хонақои ўртасида ҳам умумий жиҳатлар кўп. Тил ва мусиқий ифодали хусусиятларда ҳам кўплаб ўхшашликлар мавжуд.

Анъанавий кўшиқларнинг бу жиҳатини классик ва замонавий услублар ўртасидаги ўрта бўгин сифатида кўриш мумкин. Дарҳақиқат, суворанинг мусиқий тузилишига назар ташлайдиган бўлсак, уларда мумтоз мақомлар билан кўплаб ўхшашликларни, ҳатто баъзи сўз бирикмаларини бир хиллилигини учратиш мумкин. Масалан, мақомларнинг шакллари тузилишида учта таянч нуктаси мавжуд: тани мақом (сараҳбор), наср (ён қисмлари) ва яқунловчи – уфарлар. Худди шу шакл сувораларда: Она сувора (Дастлабки сувора), Чапандози сувора (ён қисми) ва Савти суворанинг чекка қисмларидан иборат.

Сувора туркуми бешта асосий таянч қисмлар: Катта (Она) сувора, Хуш парда сувора, Кажҳанг сувора, Чапандози сувора, Як парда сувора ҳамда уларга эргашган кичикроқ шаклдаги Савти сувораларни ўз ичига олади. Катта сувора Она сувора ҳам дейилади ва мазмунига кўра Шашмақом Сараҳборлари ва Олти ярим мақомнинг Тани Мақомларига тўғри келади.

Мақом ва сувора йўллари аслида соз ва сўз муштараклигининг олий намунаси. Шунинг учун ҳам сувора ижро этувчи хофизлар одатда шеърият билимдонлари ҳам бўлганлар.

Хоразм сувора йўлларида “Чапандози сувора” атамаси мавжуд. Шашмақом ва Олти ярим мақом тизимида “Чапандоз” усулнинг номи. Чапандози суворода бу ибора усулдан кўра кўпроқ куй йўлига тегишли нисбатда ишлатилади.

Сувора ва мақом ижрочилиги анъаналарида ташки кўринишдан кўплаб ўхшашликлар мавжуд. Масалан, импровизация (бадиҳагўйлик), мақомларда яширин бўлса, сувораларда ижро маҳорати ва бадий баркамоллигига боғлиқ. Рухий мадҳияларда бу он аниқ, очиқ характерга эга. Мақом услубларида икки ижрочининг биргаликда куйлаши “ҳамнафаслик” деб аталса, суворада “дийралишма” (карама-қарши рақобат) деб таърифланади. Сувора жанрининг тузилмаси – авжи ичида баланд авжларни қилиш билан мақомлар йўлидаги авжлардан фарқ қилади. Озод Иброҳимовнинг “Саҳиҳ суворийлар” китобида бу кўринишдаги авж куйидагича баён этилган: “Суворий бош бўғими тонлиги тамом бўлган жойда туриб тўрт парда юқоридан авж (ҳанг) қилганлар. Бу антиқа авжнинг номи “Дастгирий⁴ фано” деб аталади⁵. Бу авж сувора ижрочилари томонидан “Аллоҳ ўз паноҳингда асра” калимасини айтиб ижро қилинган.

“Дастгирий фано” авжини айрим устозлар 5 хонадан, баъзилари эса 6 хонадан кейин ижро қилган. Авжда (О-О-О деб) оҳанг ижро қилиниб, “Дастгирий фано” сўзини қўшиб айтганлар.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Қурбонов “Санъатнинг сирли олами” китобида асосий бешта сувора ва устозлар томонидан ижод қилинган сувораларни тузилиши, номланишини таҳлил қилиб ўтган.⁶

Ўтган асрда яшаб ижод этган ва ўз санъати билан халқнинг эътиборини тортган, ҳурмат ва ихлосига сазовор бўлган Хоразм

сувора ижрочилик анъаналарини биз давримизгача сақлаган Полли дузчининг шогирдларидан бири Қуржи ота Авазматов, Мадрахим Шерозий, Қаландар ота Ёқубов (халқ орасида лақаби “Банги”) ва Ҳожихон Болтаевлар бўлган. Бу ҳофизлар қўлида дутор билан сувораларни фақат таянч пардаларини (куйни чалмасдан) чертиб, асосий эътиборни ҳофиз овозига бериб ижро қилишган.

Полли дузчи мактабидан таълим олган Ҳожихон уста сувораларни янги бир ижро услубини яратган⁷. У аввал диний илмларни, эътиқодни ўз даврининг мўътабар пири муршидидан пухта таълим олгандан сўнг халқни маърифатга чорлашни суворахонлик ила олиб бориш услубини танлаган.

Ҳожихон ота умрининг энг етук палласи Шўролар тузуми даврига тўғри келди. Бу тузум суворийлар у ёқда турсин, унинг назмий матнларини ҳам қатагон қилган эди. Ҳожихон ота ўтиб кетган устозлари изидан бориб, суворийларда илоҳий айтимлар айтиб юрган. Шу орқали халқни иймон- эътиқодли қилиш йўлида ўзининг имконияти доирасида ҳолис хизматлар қилган. Унинг ижросидаги сувораларда мадҳу санолар янграган.

Мақомдон устоз ёшлигидан этикдўзлик хунарини ўрганиш билан бир қаторда диний эътиқодга, хусусан, тасаввуфий ғояларга катта ихлос қўйди. Суворий йўлида айтиладиган ғазал ва мухаммасларнинг айрим байтларини қайта-қайта такрорлаб, уларнинг маъзини чақишга ва таъриф этилаётган туйғулар гирдобиди юрди. Айрим шеърларни куйга солиб, ўзича ҳиргойи қилишга интилди.

⁷ Таниқ усул утаси Саидназар Отажонов, Суворалар олдинлари доира усули жўрлигисиз ижро қилингани, Ҳожихон уста ижроси кулай бўлиши учун усулга солиб айтиб бошлагани ҳақида гаприб берган. Ҳожихон ота савияси паст, юзаки, пала-партиш шеър ва ғазалларга умуман мурожаат қилмас, ўз ижролари билан маънавиятни, маърифатни улуглашга хизмат қилиб келганларини гаприб берганлар.

⁴ Кўлимни тут.

⁵ О.Иброҳимов Саҳиҳ суворийлар Т.: 2004. й. Б.4

⁶ Р.Қурбонов. “Санъатнинг сирли олами. Санъатнома I” китобининг 172-179-бетлар.

Кунларнинг бирида хазораспик таникли тасаввуф пешвоси Машарипжон (Муҳаммад Шариф) Пир Хонкага келиб қолганда Саййид Ота кадамгоҳидаги хонақода унинг атрофида ибодат ва мулоқотлар ўтказилди. Ана шундай нафис мажлислардан бирида кичик Савти суворалардан айтган ёш Ҳожихон ва Нурмуҳаммадлар Машарипжон Пир назарига тушиб қолди. Ёш йигитларнинг нафосатли истеъдодидан таъсирланган улуғ зот санъат йўлида ҳалол хизмат қилишга оқ фотиҳа берди. Бу маросим, ўз фарзандининг ҳофиз бўлишини унча хуш кўрмай юрган Ҳожихоннинг отаси учун ҳам ҳал қилувчи воқеа бўлди. Пир дуосидан сўнг оталари ҳам розилик бердилар. Ҳожихоннинг ўзи эса бутун вужудини ҳофизлик санъатига, укаси Нурмуҳаммад эса ҳофизлик ва созандачиликка бахшида этишга қатъий бел боғлади.

Кейинчалик ҳаёт тажрибасининг ўзи мақомпарастлик ва суворийхонлик муҳити – эътиқоди баланд бўлган ҳофизга устозлик қилди. Ҳар бир етук санъаткор билан бўлган мулоқот унга ҳофизлик ва созандалик илмининг янги қирраларини очиб бораверди.

20-йиллар охири – 30 йиллар бошларида Ҳожихон катта санъат йўлига ёш куч сифатида дадил кириб келаётган пайтларда хос мақом урф-одатларида камол топган номдор устозлар ҳали ҳаёт эди: булар танбурчи Матёқуб Харрот, беназир шоир ва созанда Комил Девоний, ғижжакчи Отажон Абдулло ўғли (Девон бобо), танбурчи ва ҳофиз Раззоқберган Омонов, суворийхон-гўянда Полвонниёз Ота (Полли дузчи), дуторчи ва гўянда Қурбонниёз Авазмат ўғли (Қуржи ота), дойрачи ва ҳофиз Матёқуб Отажонов, гўянда Мадрахим Ёқубов (Шерозий) ва бошқалар.

Уларнинг ҳар бири ўз йўлида тарбият кўрган ва шоғирдлар эргаштира бошлаган етук санъаткорлар эди. Қадимий урф-одатларга кўра, бу санъаткорларни ўзига хос мактаблар бошида турган устозларга қиёс қилиш мумкин. Ана шундай муҳит ёш санъаткорларга талаб ва эҳтиёжларга қараб билим ва маҳорат ошириш имкониятини берарди. Шундай қилиб, Ҳожихоннинг маънавий йўлбошчиси Машарипжон пир бўлса, созандалик борасида унга йўл-йўриқ кўрсатган, дастгирлик қилган гурланлик ҳофиз Бобожон бола бўлди.

Ҳожихон кўпроқ хонаки базмларда, соз ва сўз қадрига етадиган мухлислар даврасида мириқиб ашула айтиб, ўзи ҳам роҳатланиб, тингловчиларга ҳам ҳузур бахш этиб юрди. Ҳожихоннинг ўзлигини тарк этиши, мақом ва сувора йўлларини илоҳий ҳолатларда айтиши тўғрисидаги гап-сўз халқ оғзига тушиб, хангома ва ривоятларга айлана бошлади.

Ҳожихон санъати, энг аввало, ўзининг етуклиги, мукамаллиги ва бадий баркамоллиги билан алоҳида диққатга сазовор. Ҳофиз 80 ёшга тўлганида ҳам баланд авжлардаги тик пардаларни бемалол қийналмасдан ижро этар эди. Шунинг учун ҳам Ҳожихон ҳеч вақт ашула айтиб чарчаган, қийналган эмас. Ҳофизлик санъатининг муҳим шарти ҳам шунда.

Мақом ва сувора йўллари аслида соз ва сўз муштараклигининг олий намунаси. Шунинг учун, етук ҳофизлар, одатда, шеърят билимдонлари ҳам бўлганлар. Ҳожихон ижоди ана шу муштаракликнинг жиддий кўриниши. Улар, ўзининг ижро дастурлари доирасида ғазал биладиган бошқа ашулачилардан фарқли ўларок,

чинакам шеърият билимдонлари даражасида гавдаланади. У юзлаб шеърларни хотирасида сақлаб, кетма-кет бир неча кун ўзини такрорламасдан ғазал ва мухаммаслар айтишда мухлисларни доим ҳайратга солган.

Ҳофиз шу даражада шеърият ошноси бўлганки, Фузулий, Машраб, Махтумқули ва Огаҳий девонларини деярли ёддан билган. Бундан ташқари у Машарипжон Пирдан олган таълимотига биноан чуқур фалсафий мавзудаги шеърларнинг мазмунини чақишда, рамзий-мажозий тимсоллар ниқобига яширинган маъноларни чақишда ҳам пешқадамлик қилган.

Устоз талқин этган мақом ва сувора йўллари жуда кўп ижро вариантларидаги овоз ёзувларида бизгача етиб келган. Демак, санъаткор доим эркин ижодий ҳолатда бўлган дейиш мумкин. Унинг ижросидаги ҳар бир асар муайян мақом, сувора йўлидаги куй ёки ашула эканлигига шубҳа қолдирмайди. Лекин ҳар сафар у янги ижод илҳоми билан суғорилганлиги ҳам бегумон. Бетакрор ижодкор санъатининг юксаклигининг асл маъно-мазмуни ҳам шунда.

ДИЙРАЛИШМА – СУВОРА АЙТИШУВИ

Хоразмда ашула ижрочилигида айрим забардаст ҳофизларга нисбатан “қуллиётий” деган ибора ишлатилган. Бу ҳофизлар маълум бир шоир девонига кирувчи шеърларни тўла ёддан билганлар. Масалан, устоз Ҳожихон Болтаев Огаҳийнинг “Таъвиз-ул-ошиқин” (“Ошиқлар тумори”) девонидаги барча ғазал ва мухаммасларни ёддан билган ва ўз ижроларида фойдаланган.

Сувора ижрочилигида ҳофизлар сўз ва усул ўйнатиш деган иборалар қўлланилган. Бу услубда ижрочилар ғазалларни қўшиқ оҳанглирига солиб айтилганда уларнинг шеърий вазнлари умумий мусикий-ритм ичига сингиб кетади. Бунинг сабаблари қуйидагича: мусикий омиллар, хусусан, такт ўлчови, дойра усули, чолғу асбоблар ҳамда ижродаги ургу воситалари шеър вазнидагиларга нисбатан кўп ва кучлироқ бўлганлиги учун эшитилишда улардан устун келади. Шунга кўра ижрода шеърга кўра мусикий вазн олдинги қаторга чиқиб олади.

Аслида, амалиётда шеър ҳамда куй вазнларини учма - уч мос келтириш жуда бир қатъий қоида эмас. Аксинча, забардаст ҳофизлар ижро этган намуналарни назардан ўтказадиган бўлсак, улар матнлардан анча эркин фойдаланганлигининг гувоҳи бўламиз. Моҳир устозлар шеър бўғинларини қўшиб айтиш ёки ўзлари киритадиган товушлар ҳисобига 15-16 лик ғазалларни 13-14 бўғинли шаклда ва аксинча, мисраларни чўзиброк ижро этиб кетаверганлар.

Ғазал ўйнатиш, бутун ашула ёки унинг бир жумласининг ичида шеърий матнни турли вазнларга солиб айтиш, ягона усул жўрлигидаги куй лавҳаларида вазн алмаштиришдир. Демак, усул билан куй вазни мувофиқ келган жойларда бир хил муносабат, улар ажралиб, мустақиллашиб кетганда эса бошқа вазият юзага келади.

Сўнгисида икки қатламли кўш вазн (полиритмия), яъни дойра усулида бир хил, куйда бошқа усул оқими пайдо бўлади. Бундай амаллар Хоразмда “қочирим” дейилади. Шу маънодаки, ашула йўлида дойра усулидан чекинган бошқа вазн юзага келади. Ҳожихон Болтаев, Қувондиқ Искандаров ижросида усулда қочирим қилиш ва

Рўзимат Жуманиёзов айтган ашулаларда усул ва нафасда (нафас олмасдан кейинги мисраларни ўқиш) қочирим турлари жуда кўп учрайди.

Уқорида келтирилган дойра усули билан бир қаторда “вазн ўйини”ни намоиш этиш қочирим турлари созанда ва хонанданинг юксак маҳоратидан далолат беради.

Хоразмда илгари машхур авлиёларнинг зиёратгоҳларида рўза ва қурбон ҳайити кунларида, шунингдек, ражаб ва сафар ойларида катта сайиллар уюштириш одат қилинган. Катта сайиллар, шунингдек, кичик базмларда хофизлар орасида суворий айтишув (дийралишма)лари жуда ривож топган.

Маълумки, илгари замонларда ҳар бир созанда ёки гўянданинг асосий касб-хунари бўлган. У пайтда санъаткорлик касб ҳисобланмаган. Энг етук санъаткорларнинг ҳам бири харрот, бири мисгар, яна бири темирчи бўлган. Полвон Назир аканинг ўзи ва аждодлари туз конидан туз олиб келиб сотиш билан шуғулланганлар. Шунинг учун Полли тузчи, хоразмча “дузчи” лақаби билан танилган.

XX асрнинг 20-30-йилларигача суворий дийралишма (айтишув)ларида энг машхур хофиз гўяндалардан бири Полли дузчи бўлган. “Хива яқинидаги Дошёқ қишлоғи Кўзли бува деган авлиё атрофида “Бозоршап”да окшомлари баъзан тонг отгунига қадар ашула айтиб шинавандаларнинг кўнгилларини хушнуд этган. Унинг овози Хива қаъласидан уч-тўрт чақирим узоқда бўлган “Гандимён” қишлоғида ҳам эшитилган экан”⁸.

⁸ Ўзбекистон халқ артисти М.Рахимов эсдаликларидан.

XX асрнинг бошларида Хоразм кўшиқчилик санъатига кириб келган Қуржи ота Авазматов, Мадрахим Ёқубов (Шерозий), Ҳожихон Болтаев, Нурмухаммад Болтаевлар (дийралишиб) мухлисларга беназир завқ берган. Бироқ 1930-40-йилларда улугвор сувора йўлларини ижро этишни замон кўтармади. Бу даврда суворалар асосан хослар даврасида, мусиқа ва шеърят мухлисларининг нафис мажлисларида ижро этиб юрилган. 1960-80 йилларга келиб Ҳожихон мактаби давомчилари Қутлимурод Ҳожиев, Муҳаммаджон Боғибеков, Сотим Авазов, Ўринбой Отажонов, Шариф Болтаев, Абдушариф Вафоев, Рўзимат Жуманиёзов, Искандар Пирматов, Қувондик Искандаров, Рауф Оллоберганов, Қаландар Матёқубов, Комилжон Отаниёзов ижро услубида Бекжон Отажонов, Матмурат Салаев, Қуранбой Аҳмедов, Отажон Худойшукуров, Ортик Отажонов, Матназар Ниёзметов, Раҳимбой Қўчқаров, Йўлдош Худайберганов, Аҳмаджон Қурбонбоев, Ражаббой Жабборов, Оғабой Қурбонов каби хофизларимиз ўз репертуарларида сувораларни ижро қилганлар. Бу устозларни жуда кўп ижро вариантларидаги овоз ёзувларида бизгача етиб келган.

Суворалар Фарғона водийси, Тожикистонда кенг тарқалган бўлиб, Ўзбекистон халқ хофизлари Жўраҳон Султанов, Маъмуржон Узоқов, Расулқори Мамадалиев, Ўзбекистон халқ артистлари Орифхон Ҳотамов, Таваккал Қодиров ва Тожикистон халқ хофизи Маъруфхўжа Баҳодировларнинг ижрочилик амалиётида ҳам кенг ўрин олган. Бу хофизлар ўзларидан олдин ўтган устозлар анъаналарини давом эттириб, анъанавий ижрочилигимизда ҳар

кайсилари бир-бирига ўхшамаган ажойиб ижро услублари яратганлар.

Эътиқоди баланд сувора ижрочилик амалиётида машхур хонандалар томонидан қатор суворалар яратилган. “Қоричмоний сувора” (Ҳожихон Болтаев), “Суворай Комил” (Комилжон Отаниёзов)дан ташқари “Индамас сувора” (Қувондик Искандаров), “Ҳазорасп” сувораси (Искандар Пирматов), “Гўжайи сувора” (Озод Иброҳимов), “Ним парда сувора” (Раҳматжон Қурбонов) деб номланган дурдона асарлар пайдо бўлди.

Сувора дийралишма санъатини эъзозлаб, сайқал бериб, халқ назарига тушган Ўзбекистон халқ ҳофизлари Рўзимат Жуманиёзов ва Қувондик Искандаров, Отамурод Ҳожиев ва Раҳматжон Қурбонов, Озод Ибраҳимов ва Матназар Худойназаров, Рауф Оллоберганов ва Сойибжон Ниёзов, Ўзбекистон халқ ҳофизи Фарҳод Давлатов ва Комилжон Бобожонов, Жуманиёз Жуманиёзов, Худайберган Худайберганов, Самандар Худайберганов ва Азамат Отажоновлар республика ва вилоят телевидениялари орқали дийралишмалар қилиб устозлар анъаналарини давом эттирганлар. Бу айтишувлар дўстона ва самимий руҳда ўтган. Бир-бирига рақобат эмас, бир-бирини мулзам қилиш маъносида эмас, бир-бирларидан илҳом олиш, ўзларининг санъатини, иқтидорини кўрсатиб, ёнидаги ҳофиз ижодидан ҳам баҳраманд бўлиш, ундан нималарнидир илғаб олиш ва ўрганиш тарзида кечган. Бу анъаналар ҳозирда Ўзбекистон халқ ҳофизлари Сойибжон Ниёзов, Оролмирзо Сафаров, Ўлмас Оллоберганов, Самандар Худайберганов, Шокир Бобожонов, Ўзбекистон халқ артистлари ака ука Ғофуржон ва Ғуломжон Эшчоновлар, Шухрат

медали соҳиблари Азамат Отажонов ва Очилбек Матчонов, Шавкат Матёкубов, Қувондик Маткаримовлар давом эттирмоқдалар.

СУВОРАЛАР МУХЛИС ВА ШИНАВАНДАЛАР НАЗАРИДА

Созанда ва ҳофизнинг ижро этган қуй ёки ашуласига баҳо берувчи тингловчи мухлис ёки *шинаванда* дейилади. Бунда биринчиси – соз санъатига ҳавас қўйган мухлис. Шинаванда қуй ва ашулани идроклайдиган, тушунадиган тингловчи. Шинаванда (тушунувчи) – мусика ҳақида маълум тушунчаларга эга бўлган ва унга нисбатан алоҳида ишқибозликни билдирувчи ўзига хос мухлисликни назарда тутди. Тарихдан маълумки, созанда ва ҳофиз санъатининг тараққиётида шинаванда-ишқибозлигининг аҳамияти муҳим ва эътиборлидир.

Хоразмда маком ва сувора шинавандаларини ўзига хос анъаналари шаклланган. Бу ҳофизлик санъатининг тараққиётида муҳим ўрин тутган. Жонибек Эшчонов, Ниёзмат Матчонов, Аҳмаджон Юсупов, Аҳмаджон Собиров, Марк Жуманиёзов, Телман Мусаев, Полвонназир Мадраҳимов, Отабой Рўзметов, Нодирбек Жуманиёзов, Хушнудбек Ғаффоров, Аҳмаджон Матчонов, Ганжабой Юсуповлар санъаткорларга ҳам ишқибозлик, ҳам ҳомийлик қилиб, соз базмларини бевосита иштирокчиси бўлиб, ҳофиз ёки созанда қаторида ҳаёлан ижод жараёнига қўшилиб, сўз матни, куйнинг оҳанги, усули ва бошқа жиҳатларини онгли равишда назорат қилиб, завқ олиб, хузур қилиб ўтирганлар. Бугунги кунда вилоят телевиденияси орқали мунтазам равишда эфирга узатилиб

келинаётган “Сувора супаси” кўрсатуви учун ўз яшаш хонадони (ёзги айвонида) махсус жой қилган шинаванда Улугбек Исмоилов Сувора дийралишмаларини ёзиб олиш ишларига яқиндан ёрдам бериб келмокда.

СУВОРАМИ ЁКИ СУВОРИЙ?

Сувора ҳақида айрим манбаларда чалкаш фикрлар келтирилган. Уларда “Сувора (форсча “суворий” – отлик) – Хоразм мақомлари таркибидаги ашула йўллари деб ёзилган. Сувора сўзи “суворий” сўзидан келиб чиққанлиги бежиз эмас, чунки устозларнинг айтишича, Сувораларнинг ритм, доира усуллари отнинг оёқ товуши ҳолатидан олинган дейилади”.

Бугунги кунда Хоразм мақомоти тузилмаларини назарий ва амалий ўрганишда асосий манба “Танбур чизиғи” ёзувлари ҳисобланади. Бу нодир манбада мақомлар тузилишида “сувора” деган сўз учрамайди. Бу ўринда “Суворий” деган ибора ишлатилган. “Суворий” 13 чоракли доира усулида ёзилган. Агарда юқоридаги маълумотларни “Суворий” усули билан таққослайдиган бўлсак, отнинг 4 оёғини товуш ҳолати қандай қилиб 13 чоракка тўғри келиши мумкин?

Хоразм мақомларининг айтим қисмидаги “Суворийлар” Тани мақом (Сарахбор)дан кейин эргашиб келадиган тароналардан бири. Таянч бўлган Тани мақом қисмига нисбатан карама-карши характердаги тарона қисмидан кейин келади. Суворийларда бошқа қисмларда учрамайдиган 13/4 (6/4 ва 7/4) вазн ўлчовлари қўлланилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, “Сувора” алоҳида жанр, “Суворий” Хоразм олти ярим мақоми тузилмасида Тани мақом, тарона қисмларидан кейин (тарона ўрнида) келадиган қисм. Олти ярим мақом тузилмасида Ирокдан ташқари бешта (Рост, Наво, Бузрук, Дугоҳ ва Сегоҳ) мақомда “Суворий” қисмлари мавжуд. “Суворий” туркуми нафақат Хоразм услубида, балки Шашмақом таркибий қисмларининг кетма-кетлигида кузатилади.

Шундай қилиб, айтилган фикрларни умумлаштирсак, анъаналар ворислиги уларнинг ҳаётлиги билан ажралиб туради. Анъанани англаш ўтмишнинг такрори эмас, балки мазмунли ижодий муносабат, унинг янги тарихий шароитларда ривожланиши бўлиб, бугунги кунда сувора кўшиқлари мисолида мумтоз ва анъанавий мусиқа ҳамда шеърый қадриятларга бўлган талаб бунинг ёрқин далилидир.

СУВОРА ИЖРОЧИЛИК АНЪАНАЛАРИ УСТОЗЛАР МЕРОСИДА

Ўзбек кўшиқчилиқ санъатида алоҳида ўринга эга бўлган Суворалар ўз табиатига кўра авлоддан- авлодга оғзаки равишда ўтиб борадиган анъанавий мусиқа тоифасига мансуб. Анъана фақат ўтмиш маҳсули, унинг ғояси эмас, балки келажакни илҳомлантирувчи янги йўл-йўриқларга, изчил ривожланишга замин яратувчи ҳолдир.

Сувора ижрочилиги ва унинг тараққиёти ўтмиш ютуқларига садоқат, янги уфқларга интилиш, мунтазам ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятларига асосланади.

Санъатда устоз–шогирд муносабатлари бир томонлама ўтадиган оддий нарса эмас. Оғзаки мусиқа шароитида устоздан таълим олиш, унинг изидан эргашиш бевосита тажрибадан, ҳар бир алоҳида

вазиятда ўз қонунларини такозо қиладиган ҳаётий мактаб. Айрим шогирдлар узоқ йиллар давомида устознинг паноҳида юриб маҳорат сирларини ўзлаштиради. Баъзан ёш санъаткор бирон устозни ўзига “йўлчи юлдуз” қилиб, унинг ижодини ўзи мустақил ўргана бошлайди. Мохир устозлар сувора ижрочилиги йўлидаги анъана риштаси узилмаслиги учун ўз санъатларини янги авлодга уқтириб, халқ меросига меҳр-муҳаббат уйғотиб келишган. Ушбу китобимизда сувора ижрочилик анъаналарини сақлаб келган устозлар ҳақидаги маълумотлар киритишни лозим топдик. Маълумотлар устозларни фарзандлари авлод- аждодлари ва шогирдлари ёзиб олинди.

Қуржи ота Авазматов (1868-1940) Хивада туғилган. У халқ орасида ашулачи ва дуторчи сифатида танилган. Хон саройида қурувчилик қилган. Шу даврда хон саройидаги созандалар ва ҳофизлар ижросидаги куй ва қўшиқларни эшитиб, ўзи ҳам уларга таклид қила бошлайди. У Хоразм сувора туркумлари ижрочиси-созанда сифатида танилди. Шерозий, Комилжон Отаниёзовлар унинг шогирдларидир.

Полвон дузчи (1888-1940). Халқ ичида Полли дузчи номи билан машҳур бўлган. Хоразм Сувора туркумларини мохир ижрочиси Полвон дузчи Хивада хунармандлар юрти бўлган Гандимён қишлоғида туз сотувчи оиласида дунёга келган. Хон саройининг атоқли ҳофизи бўлган. Шунингдек, ўз даврида суворахонлик маскани бўлган қаландархоналарда ашула айтиб эл назарига тушган. Ҳазораспик Машрифжон пир ва бошқа уламолари давраларидаги суворахонлик анжуманларида ўз санъатини намойиш қилган. У Хивадаги Дошёқ қишлоғида жойлашган Кўзли бува деган авлиё

атрофида ўтказилган Бозори шаб (луғатда кеча, тун)да сувора дийралишмаларида катнашган. Замондошларининг эслашига караганда бу айтишувлар тонг отгунига қадар давом этган.

Мадраҳим Ёқубов (тахаллуси Шерозий – 1890-1973) Хивада туғилган. Хонанда ва созанда (дутор, гармон). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1949), Ўзбекистон Халқ артисти (1970). Қуржи ота Авазматовдан дутор чалишни, Полвон дузчидан сувора йўллариини ўзлаштирган. Унинг ижросида илк бора 1932 йилда “Кажанг Сувора”, кейинчалик 1965 йилда Хоразм сувора туркумлари пластинкаларга ёзиб олинган.

Ҳожихон Болтаев (1902-1987) Хоразм вилоятининг Хонқа шаҳри ёнидаги Қоричмоний қишлоғида туғилган. Ёшлигида мусиқа ва шеърятга катта ихлос қўйган. Ўзбекистон халқ артисти, Хоразм мақомчилиқ мактабининг етук намояндаси. Хоразм Сувора ижрочилиқ мактабининг асосчиси.

Нурмуҳаммад (Нурмамат) Болтаев (1911-1974) Ҳожихон Болтаевнинг укаси. Уларнинг қўшилиб ижро этган Сувора ашулалари ҳамнафаслик ижро услубининг энг кўркем намуналари қаторидан ўрин олган. Нурмуҳаммад Болтаев созанда сифатида мақомларнинг чолғу йўлларида Мискин ва Ровийларни жуда мохирлик билан ижро этган.

Комилжон Отаниёзов (1917-1975) машҳур ҳофиз, созанда, бастакор. Ўзбекистон, Туркменистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти. Аввало, Хоразм дoston йўллари, кейинчалик эса мумтоз ашулалар ижрочиси ва сувора йўллариини ижодкори сифатида шуҳрат

козонган. У яратган “Сувораи Комил” (VI сувора) хофизлар ижодида кенг ўрин олган.

Қутлимурод Ҳожиёв (1924-1996) Урганч туманидаги Чакка шоликор кишлоғида туғилган. Ўн ёшлигидан Ҳожихон Болтаёвга шогирдликка тушган. Хоразм Сувора туркумларининг мохир ижрочиси бўлган.

Абдушариф Вафоев (1925-1987) Хивада туғилган. Мутлак эшитиш қобилиятига, кучли хотирага эга бўлган хофиз. Кенг диапазонли, баланд авжли овози ва ижро услуби билан ажралиб турган. Фарғона–Тошкент мақом йўллари ва ашулаларининг Хоразмда асосий тарғиботчиларидан бири бўлган. Сувора туркумларини мохирона ижро қилган.

Матниёз Юсупов (1925-1992) Урганч туманида туғилган. Композитор, созанда, хонанда, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Хоразм мақомлари ва халқ мусиқа меросини ўзлаштирган. Унга Мадраҳим Ёқубов, Матфона Худойбергенов, Комилжон Отаниёзовлар устозлик қилишган. Лирик хонанда. Хоразм мақоми намуналари, “Феруз”, “Сувора” туркумларини ижро этган. Хоразм халқ кўшиқ ва куйлари, мақом, суворалар, дoston кўшиқларини тўплаб, нотага олган ва “Ўзбек халқ музикаси” тўпламини VI, VII ва IX жилдларида нашр эттирган.

Сотимбой Авазов (1926-1999) Хонқа туманидаги Мадир кишлоғида туғилган. Ҳожихон Болтаёв ижро услубини давомчиси. У ижро этган Сувора йўллари санъат мухлислари қалбидан кенг жой олган.

Қувондиқ Искандаров (1930-2004) Ҳазорасп туманида туғилган. Ўзбекистон халқ хофизи (1998). Ҳожихон Болтаёв мактаби давомчиси. “Индамас Сувора” ижодкори. Сувора йўлларини мохирона ижрочиси. Рўзимат Жуманиёзов, Ўринбой Отажонов ва Матназар Худайназаровлар билан бўлган дийралишмаларда қатнашган.

Ўринбой Отажонов (1931-2001) Хонқа туманидаги Хоразм кишлоғида туғилган. Кучли овоз имкониятига эга бўлган хофиз. Хоразм мақом йўллари ва Сувора ижро услубларини ёшларга ўргатиш мақсадида 1983 йили Хонқа туманида “Сарапаён гуллари” ансамблини ташкил қилиб, унга раҳбарлик қилган. Рўзимат Жуманиёзов, Қувондиқ Искандаровлар билан бир қанча марта Сувора дийралишмаларида бўлган.

Рўзимат Жуманиёзов (1933-2001) Урганч тумани Ғайбу кишлоғида туғилган. Хонанда, Ўзбекистон халқ хофизи (1992). Хоразм мақом, сувора ва бошқа мумтоз ашула йўлларининг мохир ижрочиси. Ҳожихон ва Нурмуҳаммад Болтаёв ва Қулмурод Ҳожиёвларнинг шогирди.

Кучли ва кенг диапазонли овоз соҳиби. Овоз имкониятларидан фойдаланиб Сувораларнинг авжларида икки-уч жумлани бир нафасда айтиш, усул ва куй қочиримларини мохирона ўйнатиш Рўзимат устоз ижро услубига хосдир. Қувондиқ Искандаров, Ўринбой Отажонов ва Шариф Болтаёвлар билан бир неча марта Сувора дийралишмаларида бўлиб, мухлислар олқишига сазовор бўлган.

Бекжон Отажонов (1937-1996) Янгиариқ туманида туғилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Комилжон Отаниёзовнинг

шогирди. Хоразм мақомлари ва Сувога туркумлари, насиҳатомуз кўшиқларни ўзига хос услубда ижро этган. Ўзи ҳам халқ кўшиқларига назира қилиб бир қанча кўшиқларни ижод қилган.

Озод (Икром) Иброҳимов (1937-2007) Хоразм эски классик куй ва ашулаларининг пухта билимдони, моҳир созанда ва ҳофиз. Шерозий, Ҳожихон ва Нурмамат Болтаевлар, Комилжон Отаниёзов, Каримжон Исмоилов ижро мактабининг давомчиси. Мақом ва сувога йўлларининг ички мантиқи, куй тузилиш тартиблари, парда ва усулларини яхши мутолаа қилган. О.Иброҳимов томонидан 2004 йил “Саҳиҳ Суворийлар” ўқув қўлламаси яратилган.

Шариф Болтаев (1940-1995) Урганч туманида туғилган. Комилжон Отаниёзов мактабининг давомчиси. Кенг овоз диапазонга эга бўлган ҳофиз. Хоразм мақомлари ва Сувога ва Феруз туркумларини ўзига хос услубда ижро этган. Таниқли ҳофизлар Ўринбой Отажонов ва Қувондиқ Искандаровлар билан бўлган дийралишмаларда қатнашган.

Қуранбой Аҳмедов (1942-2019) Урганч туманидаги Беговот қишлоғида туғилган. Комилжон Отаниёзов ижро мактабининг давомчиси сифатида санъат соҳасига кириб келган. Хоразм мақомлари, Сувога ва Феруз туркумларини устози Комилжон Отаниёзов услубида ижро этган.

Отажон Худойшуқуров (1944-1994). Забардаст ҳофиз Тўрткўл туманида туғилган. Ўзбекистон, Қорақалпоғистон, Туркменистон ва Татаристон халқ артисти. Ашула айтишни амакиси хонанда Йўлдош Оллошуқуровдан ўрганган. Кейинги устозлари К.Отаниёзов, Назир қори, Ж.Бекчонов ва бошқалар бўлган.

Ҳозирбади, чиройли тембри, кенг, барча пардаларда раво ва жарангдор овоз соҳиби. У ижро этган мақом ва сувога йўллари тингловчилар қалбидан чуқур жой эгаллаган. Замонавий услубда ижро қилган кўшиқлари эҳтирос, шижоат ва жўшқинлик, мазмуний теранлик каби ҳислатлар билан бошқа ҳофизлар ижроларидан ажралиб турган.

Фарҳод Давлатов 1958 йилда Хивада туғилган. Ўзбекистон халқ ҳофизи. Ҳозирги кунда Хоразм мақомлари ва сувога йўлларини маҳорат билан ижро этиб келаётган навқирон устозлардан. Ўзбекистон халқ ҳофизи Рўзимат Жуманиёзов ва Озод Иброҳимовлардан сабоқ олиб, мақом ва сувога ижрочилигининг нозик томонларини ўзлаштирган. Ўзбекистон, Қорақалпоғистон, Туркменистон ва Татаристон халқ артисти Отажон Худайшуқуров ижод мактабининг давомчиси сифатида катта давраларда микрофон ёки товуш кучайтиргич ускуналарисиз соатлаб ашула айтиш тажрибасида чиникиб олган.

Раҳматжон Қурбонов (1959-2021) Хивада туғилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Ноёб овоз ва истеъдод соҳиби, кенг овоз диапазонига эга бўлган. Комилжон Отаниёзов мактаби издоши. Ижро дастурида Хоразм ва Фарғона – Тошкент мақом йўллари, катта ашула ва суворалар кенг ўрин олган. Хоразм Сувога туркумларига назира қилиб “Ним парда Сувога”ни яратган. Бу асар янги мумтоз ижролар сифатида муҳлислар эътиборини қозонган.

Азамат Отажонов 1969-йилда Урганч шаҳрида санъаткор оиласида туғилган. “Дўстлик” ордени соҳиби. Шашмақом ва Хоразм

олти ярим макоми, сувора йўллари куйлашда ўзига хос ижро услуби билан халқ орасида танилган хушовоз хонанда.

Кўшиқчилик санъатида дастлабки устози – отаси Бекчон Отажонов ҳисобланади. Консерваториядаги талабалик йилларида Ўрта Осиё мақомчилар кўрик-танловининг мутлоқ ғолиби бўлган.

Хозирда Урганч ихтисослаштирилган мақом санъати мактаб-интернати директори лавозимида фаолият юритмоқда.

Очилбек Матчонов 1979 йилда Хива шаҳрида туғилган. Кучли овоз, ўзига хос ижро услубига эга бўлган хонанда. “Дўстлик” ордени соҳиби. Бир қатор республика ва халқаро кўрик-танловлар ғолиби.

Хонандалик мутахассислиги бўйича Мадраҳим Ёқубов, Отабой қори Холлиев, Бахтиёр қори Султонов, Рустам Болтаев, Азамат Отажоновлардан, консерваторияда ўқиш жараёнида М.Худойназаров, Ж.Набиев, О.Иброҳимов, М.Тожибоевлардан таълим олган.

Хозирги кунда Урганч давлат университети “Санъат” кафедрасида фаолият юритмоқда.

УСТОЗЛАР УСТОЗЛАРИ ҲАҚИДА

Мадраҳим Шерозийнинг невараси Зокиржон Мадраҳимов,

Урганч давлат университети ўқитувчиси

Мадраҳим Шерозий устозлари Полвонниёз ҳофиз (Полли дузчи) ва Қуржи Авазматов (Қуржи ота)лардан сувораларни ўрганган ва сувораларнинг савтларига ўзининг ижоди билан муносиб ҳисса қўшган.

М.Шерозий 1932 йилда Тошкентда Мулла Тўйчи ҳофиз билан учрашиб, у кишининг боғида меҳмон бўлади (шу даврнинг забардаст ҳофизлари билан учрашган). Учрашувда навбат М.Шерозийга келганда М.Шерозий “Як парда сувора”ни тушириш билан мохирона ижро қилади. Даврадошлари М.Шерозийга суворани радио орқали ижро қилишларини таклиф қиладилар. Шерозий бу таклифни бажонидил қабул қилади. У пайтлари магнит лентасига ёзиб олиш бўлмаган, шунинг учун эрта тонгда радиоузелга бориб микрофон олдида жонли суворани ижро қилган. Мана шу кун М.Шерозий учун тарихий кун ҳисобланган, чунки Хоразм суворалари 1932 йил август ойида радио тўлкинлари орқали бутун Ўзбекистонга таралган. Шундан кейин Мулла Тўйчи ҳофиз ташаббуси билан сувораларни грампластинкага ҳам ёзиб олганлар. Пластинкалар бизнинг шахсий архивимизда сақланмоқда.

Отам Отаназар Мадраҳимов Урганчда бўлиб ўтган бир дийралишмани шундай гапириб бердилар. 30 йилларда Ибодулла хивалик деган одам тўйига Хивадан М.Шерозийни, Хонқадан Ҳожихон Болтаевни хизмат учун таклиф қиладилар. У пайтларда ҳофизлар фақат қурга чиққанларида бир-бирини кўришган. Ҳақиқий дийралишма мана шу тўйда бўлган.

Бир томонда Шерозийнинг мухлислари, яна бир томонда Ҳожихоннинг мухлислари жойлашиб оладилар. Дийралишмада иккала забардаст санъаткор ҳақиқий олишув қиладилар.

Ғазал кетидан ғазал, бири олиб бири қўяди, авжларни айтмайсизми, қурни ларзага келтирадиган даражада. Қисқаси мен сўз билан ифодалашим қийин бу дийралишмани. Мухлислар шу

даражада берилиб ўтирдиларки, ҳатто тонг ёришганини ҳам сезмай колдилар. М.Шерозийнинг мухлислари жуда кўп бўлган, шулардан биттаси жуда ашаддий мухлис бўлган. У тўйга боришдан олдин тўрт, беш кўйлакни устма-уст кийиб олар экан ва суворанинг ҳар бир авжида ички хиссиётини ичига сиғдира олмасдан “дод”, деб кўйлагини йиртар экан. Қисқаси суворанинг охириги авжида мухлисининг сўнгги кўйлаги йиртилар экан, деб ҳикоя қилиб берганди.

1965 йилда Хоразм санъаткорларининг ҳонишларини грампластинкага ёзиш учун Тошкентдан Хоразмга бир гуруҳ мутахассислар келадилар. Пластинкага ёзиш учун М.Шерозий ҳам таклиф қилинади. М.Шерозий шу вақтда 75 ёшни қаршилаган пайти. Пластинкага Шерозий ижросида “Якпарда сувора”, “Чапандози сувора”, “Кажханг сувора” ва бошқа кўшиқлари ҳам ёзиб олинади.

Кажханг суворанинг юқори авжини, яъни 3 октава ре нотасига чиққанларида пластинкага ёзувчи мутахассислар хайратда колганлар ва М.Шерозийнинг олдиларига келиб, Шерозий ота сизга катта раҳмат. Сиз шу ёшда юқори пардада шундай авж нолалар қилдингизки, биз хайратда қолдик, деб ўз миннадорчилигини билдирганлар.

1967 йилда Комилжон Отаниёзовнинг 50 йиллик юбилеи ўтказилди. Юбилейда М.Шерозий ҳам қатнашди, Комилжон акага дутор совға қилиб сувора йўлидан хиргойи қилдилар: “Олиб бу дуторни кўлга, ҳар дам мани ёд эт”.

Шерозийнинг бу хиргойисидан Комилжон ака ҳам, залда ўтирганлар ҳам, ҳатто телевизор кўриб ўтирганлар ҳам таъсирланиб кўзига ёш олганлар.

Юбилей тантанасидан кейин Шерозий ота билан К.Отаниёзов телестудияда айтишув қилганлар. У пайтларда видеога ёзиш йўқ эди, жонли эфирда чиқилар эди. Тошкентда иккала забардаст санъаткор сувораларни ижро қилиб томошабинларни олқишига сазовор бўлганлар.

*Самандар Худайберганов,
Урганч давлат университети профессори*

Ўзбекистон халқ хофизи, устозим Рўзимат Жуманиёзов Хоразмнинг мақом, сувора ва бошқа мумтоз ашула йўлларининг мохир ижрочиси, кучли ва кенг диапазонли овоз соҳиби бўлган. Торни танбур услубида чалиб айтишга одатланган. Овоз имкониятларидан фойдаланиб йирик авжларда икки-уч жумлани бир нафасда айтиш, усул ва куй қочиримларини моҳирона ўйнатиш Рўзимат устоз ижро услубига хос эди. 1988-йилдан Хоразм вилояти телевидение ва радио кўмитаси қошида ташкил этилган “Мақом” ансамблида устоз билан бир қанча йиллар бирга ишладим. 2004-йилда устоз ижро репертуари асосида унинг ижодига бағишланган “Дастингдан” деб номланган ўқув қўлланмасини тайёрлаб чоп қилдирдим.

Рўзимат Устоз-устози Ҳожихон Болтаевга берган ваъдаларини магнит тасмаларига ёздириб қолдирмасам рози эмасман, деб васият

қилганини ўзларидан бир неча бор эшитганмиз. 1989-йилда Республика радио ва телевидениесининг 13-студиясида таникли овоз режиссёри Наби ака раҳбарлигида устоз берган ваъдаларини бажариш мақсадида ўзи “Рост”, “Бузрук”, “Наво”, “Дугоҳ”, “Сегоҳ” мақомини айтим йўлларига тушдилар. Рўзимат устоз ҳаяжонланиб, хурсанд бўлиб: “энди ўлсам армоним йўк”, “мен Ҳожихон устага берган ваъдамни бажардим”, деб кўзида ёш билан дуо қилганлари ҳали ҳамон кўз олдимда.

Устозни Қувондиқ Искандаров, Ўринбой Отажонов, Абдушариф Вафоев, Бекжон Отажоновлар билан сувора дийралишмаларида ёнида дутор чалиб қатнашганман.

Ҳофизни ёнларида юрган пайтларим буларни оддий айтишув, деб юрган эканман. Мана анча йиллар ўтиб Рўзимат аканинг жуда забардаст, сувораларнинг асл ижрочиси Ҳожихон устоздан кейинги кучли, ноёб ижрочи эканини тушуниб етаяпмиз. Мақомлардан сўраб савол берадиган бўлсак дарҳол, тезда ўйламасдан айтиб, ижро қилиб, қайта-қайта такрорлаб ўргатардилар. Саволларимиздан хурсанд бўлиб, севиниб, ҳар бир шогирдига ҳам ана шундай жуда яхши муомила билан айтиб берар эдилар. Ҳақиқий мақомларнинг фидойи, жонқуяр устози эдилар. Аллоҳ раҳмат қилсин, жойлари жаннатдан бўлсин!

*Рустам Болтаев,
Урганч давлат университети доценти,
Санъатишунослик фанлари бўйича фалсафа доктори*

Ўзбекистон халқ ҳофизи Қувондиқ Искандаров билан бир қанча давраларда бўлиб ёнларида дойра чалганман. Устоз “Феруз 1, 2”, “Сегоҳ”, “Дугоҳ”, “Оразибом”, “Катта Сувора”, “Чапандози Сувора”, Фарғона-Тошкент йўлларидан “Танавор 1”, “Гиря 1, 2” ва бошқа мумтоз ашулаларни мохирона ижро қилар эди. Ёқимли, барча регистрларда жарангдор ва жозибали овоз соҳиби бўлган. У ўзбек мумтоз ашулачилик анъаналарига таяниб ўзига хос ижро йўлини яратган. Услуби шижоат ва жўшқинлиги, айниқса сувораларни ижро қилганида усул ўйнатишлари билан ажралиб турар эди.

Қутлимурод Ҳожиёв

Устоз Ҳожихон Болтаев ҳақида қанча гапирса ҳам ҳамиша оз. Мен 1939- йилда 16-17 ёшларимда устозга шогирдикка тушдим. Кейинчалик театрда, эстрадада бирга ишлаб, темирйўл қурилишларида устоз билан хизматта бўлдим. Мен устозни отам деб хисоблайман.

Устозни шогирдлари кўп. Ҳожихон устоздан фойдаланмаган санъаткор йўк. Ҳақиқий шогирди мен (Қутлимурод Ҳожиёв), Сотимбой Авазов, Қувондиқ Искандаров, Ўринбой Отажонов.

Рўзимат Жуманиёзов мани шогирдим. Ман Рўзимат Жуманиёзов учун мактаб бўлганман, Ҳожихон устоз Институт бўлган.

*Қувондиқ Искандаров,
Ўзбекистон халқ ҳофизи*

Устоз Ҳожихон Болтаевдек ашулачи-хофиз бизнинг Ўзбекистонда, Ўрта Осиёда бўлмаган. Нега десангиз 65-70 йил ашула айтган одамни ҳеч қачон эшитмаганмиз. Устоз ашулачиларнинг “Қироли” бўлган. Мен устозни 8-10 соатлаб ашула айтган вақтларини гувоҳи бўлганман.

*Рўзимат Жуманиёзов
Ўзбекистон халқ ҳофизи*

Устознинг бир орзулари бор эди. Бу мақомларимизни пластинкага тушиш. Устоз: “энди мен чарчадим, қаридим, сизлар шу мақомларни радиога тушинг, пластинкага тушинг сизлардан илтимосим”, деб бизга топширган эди. Шунинг учун биз устоз орзусини амалга ошириш учун Радио қошида мақом ансамблини туздик ва мақомларимизни ёзиб олдик.

XORAZM SUVORA IJROCHILIK MAKTABINING ZABARDAST HOFIZLARI

Qurji ota Avazmatov

Madrahim Sheroziy

Hojixon Boltayev

Nurmuhammad Boltayev

Komiljon Otaniyozov

Qutlumurod Hojiyev

Matniyoz Yusupov

Abdusharif Vafoyev

Quvondiq Iskandarov

O'rinboy Otajonov

Ro'zimat Jumaniyozov

Ozod Ibrohimov

Bekjon Otajonov

Sharif Boltayev

Otajon Xudoyshukurov

Farxod Davlatov

Raxmatjon Qurbonov

Ochilbek Matchonov

BOTIR RAXIMOV

XORAZMNING SUVORA TURKUMLARI

(Uslubiy qo'llanma)

SUVORALAR XORAZMNING MA'NAVIY ASHULALARI

Ma'lumki, Xorazm So'g'd va Baqtriya davlatlari kabi Markaziy Osiyodagi eng qadimiy sivilizatsiya markazlaridan biridir. Sharq va G'arbni bog'lovchi Buyuk Ipak yo'li xaritasiga nazar tashlasangiz, xozirgi kunda ham zamonaviy madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lgan Urganch, Xiva, Buxoro, Samarqand, Toshkent va Termiz shaharlarini ko'rishimiz mumkin.

Markazlarning tarixi va madaniyati haqida kitoblar yozilgan, filmlar suratga olingan. Bugungi kunda bu shaharlar antik davrni sevuvchilarning nigohi tikilgan sayyohlik markazlari hisoblanadi. Bu markazlarda saqlangan ma'lumotlar va hikoyalar O'zbekistonning betakror go'zalligini his qilishni istaganlar uchun juda muhim. Shu bilan birga qal'alar devorlari ortida, qadimiy yodgorliklar labirintlarida jahon jamoatchiligini tobora o'ziga jalb etayotgan she'riy, musiqiy va xoreografik sirlarning ochilmagan ko'plab tugunlari saqlanib qolgan. Bulardan tashqari, juda ko'plab musiqiy va she'riy an'analar mavjud. Biroq, shu bilan birga ular ilmiy va etnografik nuqtayi nazardan kam o'rganilgan. Xorazm vohasi hududida mavjud bo'lgan suvora ashulalari ana shunday noyob musiqiy va she'riy yodgorliklar qatoriga kiradi.

So'z va soz san'ati – she'riyat, bir-biri bilan chambarchas bog'liq holatda asrlar davomida rivojlanib, bu ikkala san'at ma'naviy qadriyat sifatida tushinilgan va xalqimiz tomonidan e'zozlanib kelingan. Bozorlarda, katta-katta yig'in, xalq sayillari va bayramlarda she'riyat va musiqa odamlarning ko'nglini ovlaydigan yagona vosita bo'lgan. Insonlar quvonchli kunlarda, to'y-tomoshalarda turli ko'rinishdagi raqslarga tushib, o'zlarining to'lib-toshgan ichki zavqlarini chiqarib olishgan.

Tasavvufning buyuk namoyandalari mushtarak bo'lgan so'z (she'riyat) va soz san'atidan bahramand bo'lishlari uchun tariqat ilmiga "samo'" tushunchasini kiritganlar.

Samo' (yoki siymo) "eshitish" ma'nosida bo'lib, zikr va ilohiyotga sho'ng'ish asnosida mashshoqlar tomonidan kuylanib turiladigan ashulalarga nisbatan ham aytilgan. Zikr majlislari aytimlariga nazira qilib yaratilgan ashulalar Farg'onada "Katta ashula", Buxoroda "Xonaqoi", Xorazmda esa "Suvora" deb nomlangan. Ilohiy zikrlarga xos mayin nolasifat harakatlarda ijro qilingan raqslar "Lazgi" va "Orazibom" deb nomlangan. Bu qo'shiq va raqslar ijrolari bizning davrimizgacha urfiy yo'l bilan yetib kelgan.

"Suvora" xalq og'zaki ijodida qo'llanilgan tushuncha bo'lib, etimologik jihatdan hodisaning tashqi, rasmiy tomonini bildiradi. Suvora (sur'at) so'zining o'zagi so'fiylik marosimlaridagi sirli xususiyatiga ega bo'lgan ruhiy ashulalarning tashqi tomonini anglatgan. An'anaga ko'ra, ular darveshlar tomonidan xonaqo yoki qalandarxonalarda bo'lgan so'fiy zikrlarida aytilgan.

O'tgan asrning 20-yillarigacha suvoralar so'fiy, darvesh va qalandarlarning yashirin yig'inlarida ijro etilgan. Marosimlarning turidan qat'iy nazar muxlislar tomonidan suvora ashulalariga muqaddas so'zlarni o'qish talab qilingan. Suvora ijrochiligida she'riyatga, ashula aytishga va musiqa chalishga bo'lgan muhabbat hozirgi davr ijro an'alarida ham saqlanib qolgan.

Suvoraning tarixiy ildizlari XV asrda Hirotda Alisher Navoiy davridagi sirli so'fiya (so'fiy) deb atalgan ruhiy ashulalarga borib taqaladi. Navoiy davrida tasavvufiy aytilmalar "sufiya" deyilgan. Xorazmda esa

“suvora” nomini olgan. Navoiy davrida badiiy asarning ichki mazmuni “siyg‘a”, tashqi shakli “suvrat” deb atalgan. Xorazm tasavvufiy ayimlari amaliyotida uni “suvora” deyshlik rasm bo‘lib ketgan.

Bu ashulalarda hodisaning mohiyati, Allohga bo‘lgan muhabbat, qalbning unga bo‘lgan xohishi, vositachilarsiz buyuk Ruhga so‘z va musiqa orqali qalbning tortishish kuchi ifodalangan.

Bu turdagi ashulalar Sharqda islom dini tarqalishining birinchi yuz yilligidan boshlab ma‘lum bo‘lgan. Bunday ashulalar ijrochilar uchun islom arboblari tomonidan keng ommaga tarqatilgan va hatto ba‘zi imtiyozlardan bahramand bo‘lgan.

Buyuk islom ulamolari musiqani inson ruhiy olamiga ta‘sirini anglagan holda uning inson tarbiyasidagi o‘rni haqida asarlar bitishgan. Lekin diniy tizim qarshiligi tufayli ma‘lum davrlarda ta‘qiqdashlar ham bo‘lgan.

Suvoralarni asoslari qalandarxonalarda shakllana boshlagan. Islomda esa asosan jamoatni ibodatga chaqirishda muazzinning go‘zal ohanglik ovozi bilan azon chaqirishda qo‘llanib kelingan hamda ahli tariqat yig‘inlarida musiqa ohanglari va usullari vositasida zikr suhbatlari bo‘lgan.

“Xorazmda qalandarxonalardagi islomiy ruhga bo‘ysungan holda darveshlar aytimiga nazira sifatida Polvon duzchi tomonidan Suvora turkumlari yaratilgan”. Suvoralarga o‘qiladigan so‘z matnlarida, shariat odob qoidalaridan chiqib ketmaslik sharti bilan so‘z tanlaganlar. Asta sekinlik bilan suvora ijrochiligi hofizlar dasturida ommalasha boshlagan. Hofiz va xonandalar ijro etgan har bir Suvora yo‘lini xalq tan olgan. O‘z ijrolarida yurtning mashhur shoirlarining so‘zlaridan tanlab, shu orqali ular go‘yanda, suvorachi deb muxlislar orasida e‘zozlangan. Bu uslubdagi

ijrochilarni shahar va chekka qishloqlarda yaxshi kutib olganlar. Suvora ashularining ijro uslublari kundalik hayotimizda, xozirgi vaqtda ham saqlanib kelinmoqda.

Xorazmda ana shunday ma‘naviyatparvar, ma‘rifat kuychilari alohida ajralib suvorachi degan nom olganlar. Ular suvora ijrolarida Allohga hamd, Payg‘ambarimizga durudlar aytib, xalqqa ma‘qul bo‘lgan, yaxshilikka da‘vat etadigan nasihatimiz muxammaslarni tanlangan. Xalq ham, diniy rahnamolar ham ularning ijrolaridagi nazmiy matnlarga e‘tibor berishga o‘rganishgan.

Suvoralarni mumtoz musiqaning boshqa janrlariga nisbatan quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turgan. Avvalo, bu janrning ko‘p qirraliligi. Bir tomondan, so‘zlari ochiq mavzuda o‘qiladigan she‘riyatning bir turi. Unda asosiy mavzu – Xudoga bo‘lgan muhabbat, uning mahfiyligi, benuqsonligi, shu bilan birga, soddaligi, samimiyligi, insonning ichki do‘sti ekanligi kuylangan. Bu g‘oyalarni barchasi suvoralarning poetik asosi bo‘lib xizmat qiladigan she‘riyatga singib ketgan. Suvoraning samimiy, sahovatli musiqiy ohanglari ham bunga mos keladi. Inson ovozi, suvora ijrochiligidagi asosiy musiqiy vosita va mukammal musiqiy omil hisoblanadi. Shuning uchun ham, ovoz yetakchi bo‘lib, cholg‘u asbobi hofiz uchun yordamchi vazifani bajaradi.

Suvora ijrochiligi o‘tmishda mumtoz musiqamizning boshqa janrlaridan jamoaviy qo‘shiq aytish ya‘ni, ikki yoki uchta qo‘shiqchini muvofiqlashtirish, jo‘rnavezlik va hamnafaslik uslubi bilan ajralib turgan, lekin Yevropa musiqasidagi xor polifoniyasiga o‘xshamaydi. Jamoaviy ijrolar bir-biriga yordam bergan. Bu ijrolar inson ovozining cheklangan

jismoniy (nafas olish) va vokal imkoniyatlari (diapazoni) sharoitida yordamchi, qo‘shimcha sifatida ishlatiladi.

Suvorani jamoaviy kuylash o‘z-o‘zidan boshlang‘ich xususiyatga ega emas. Bu kelishuv va uyg‘unlikka asoslangan yuksak professional san‘atdir. Suvora xonandalari uzoq yillik nazariy va amaliy faoliyati natijasida shunday darajaga yoki mahoratga erishganlar. Amalda suvorachilar guruhi “hamnafaslik” deb atalgan.

Suvora ijrochiligida bitta, ikkita (kamdan-kam hollarda uchta) ijrochi birgalik chiqishadi. Bunday ijroning xususiyatidan musiqiy va uslubiy barqarorlik kelib chiqadi. Bu “an’anaviylik” uslubi musiqiy va ifodali xususiyatlarni bir so‘z bilan belgilaydigan narsa.

Bugungi kunda turli mamlakatlar olimlari janr va shakllarning qiyosiy tavsifi bilan shug‘ullanar ekan, ularni odatda uchta asosiy yo‘nalishga: klassik, an’anaviy va zamonaviyga ajratib, ularni umumiy deb atashadi. Masalan, 2022-yil 8-iyun kuni Toshkent shahrida “Zamonaviy musiqa ta’limi va ilm-fanini rivojlantirish muammolari” mavzusiga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyada bo‘lib o‘tgan SHHT (SHOS)ga a‘zo davlatlar musiqa oliy o‘quv yurtlari rektorlarining deklaratsiyasida ham shunday tasnif mavjud edi.

Fitrat o‘zbek musiqasining akademik janr va shakllariga bag‘ishlangan birinchi kitobini “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” deb ataydi. Ushbu kitob o‘zbek musiqasi nazariy asosining birligini bayon qilish va tavsiflash bilan boshlanadi. U mumtoz (akademik) musiqa va she‘riyatning birligi yuksak darajaga ko‘tarilgan bu hodisaning nazariy asosi sifatida Alisher Navoiy ijodiy merosini ko‘radi.

An’anaviy she‘riyat va musiqa san‘atining yuksak toifasi haqida gapiradigan bo‘lsak, “Suvora”ning ma‘naviy ashulalarini yaqqol misol qilib keltirish mumkin. O‘zbekistonning turli hududlarida musiqiy va she‘riy ijodning bunday turi amalda turlicha nomlanadi: Xorazmda “Suvora”, Farg‘ona vodiysida “Katta ashula”, Buxoroda “Xonaqoi”. Aslini olganda suvora, xonaqoiy, katta ashulalarning zoti bir: “Vahdat” u “Vujud” bilan ruhiy zavq olami o‘rtasidagi holatlarni adabiy-musiqiy ifodasi. Ularning tashqi belgilari (nomlanishlari) turlicha bo‘lsada, ammo mohiyati “Oliy Ruh” oldidagi ruhga o‘xshaydi.

Musiqiy va she‘riy xususiyatlariga ko‘ra Suvora, Katta ashula va Xonaqoi o‘rtasida ham umumiy jihatlar ko‘p. Til va musiqiy ifodali xususiyatlarda ham ko‘plab o‘xshashliklar mavjud.

An’anaviy qo‘shiqlarning bu jihatini klassik va zamonaviy uslublar o‘rtasidagi o‘rta bo‘g‘in sifatida ko‘rish mumkin. Darhaqiqat, suvoraning musiqiy tuzilishiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularda mumtoz maqomlar bilan ko‘plab o‘xshashliklarni, hatto ba‘zi so‘z birikmalarini bir xilliligini uchratish mumkin. Masalan, maqomlarning shakllarini tuzilishida uchta tayanch nuqtasini mavjud: tani maqom (sarahbor), nasr (yon qismlari) va yakunlovchi – ufarlar. Xuddi shu shakl suvoralarda: Ona suvora (Dastlabki suvora), Chapandozi suvora (yon qismi) va Savti suvoraning chekka qismlaridan iborat.

Suvora turkumi beshta asosiy tayanch qismlar: Katta (Ona) suvora, Xush parda suvora, Kajhang suvora, Chapandozi suvora, Yak parda suvora hamda ularga ergashgan kichikroq shakldagi Savti suvoralarni o‘z ichiga oladi. Katta suvora Ona suvora ham deyiladi va mazmuniga ko‘ra

Shashmaqom Saraxborlari va Olti yarim maqomning Tani Maqomlariga to'g'ri keladi.

Maqom va suvora yo'llari aslida soz va so'z mushtarakligining oliy namunasi. Shuning uchun ham suvora ijro etuvchi hofizlar odatda she'riyat bilimdonlari ham bo'lganlar.

Xorazm suvora yo'llarida "Chapandozi suvora" atamasi mavjud. Shashmaqom va Olti yarim maqom tizimida "Chapandoz" usulning nomi. Chapandozi suvorada bu ibora usuldan ko'ra ko'proq kuy yo'lga tegishli nisbatda ishlatiladi.

Suvora va maqom ijrochilik an'alarida tashqi ko'rinishdan ko'plab o'xshashliklar mavjud. Masalan, improvizatsiya (badihago'ylik), maqomlarda yashirin bo'lsa, suvoralarda ijro mahorati va badiiy barkamolligiga bog'liq. Ruhii madhiyalarda bu on aniq, ochiq xarakterga ega. Maqom uslublarida ikki ijrochining birgalikda kuylashi "hamnafaslik" deb atalsa, suvorada "diyralishma" (qarama-qarshi raqobat) deb ta'riflanadi. Suvora janrining tuzilmasi avji ichida baland avjlarni qilish bilan maqomlar yo'lidagi avjlardan farq qiladi. Ozod Ibrohimovning "Sahih suvoriylar" kitobida bu ko'rinishdagi avj quyidagicha bayon etilgan: "Suvoriy bosh bo'g'imi tonligi tamom bo'lgan joyda turib to'rt parda yuqoridan avj (hang) qilganlar. Bu antiqa avjning nomi "Dastgiriyy fano" deb ataladi". Bu avj suvora ijrochilari tomonidan "Alloh o'z panohingda asra" kalimasini aytib ijro qilingan.

"Dastgiriyy fano" avjini ayrim ustozlar 5 xonadan, ba'zilar esa 6 xonadan keyin ijro qilgan. Avjda (O-O-O deb) ohang ijro qilinib, "Dastgiriyy fano" so'zini qo'shib aytganlar.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Rahmatjon Qurbonov "San'atning sirli olami" kitobida asosiy beshta suvora va ustozlar tomonidan ijod qilingan suvoralarni tuzilishi, nomlanishini tahlil qilib o'tgan.

O'tgan asrda yashab ijod etgan va o'z san'ati bilan xalqning e'tiborini tortgan, hurmat va ixlosiga sazovor bo'lgan Xorazm suvora ijrochilik an'alarini biz davrimizgacha saqlagan Polli duzchining shogirdlaridan biri Qurji ota Avazmatov, Madrahim Sheroziy, Qalandar ota Yoqubov (xalq orasida laqabi "Bangi") va Hojixon Boltayevlar bo'lgan. Bu hofizlar qo'lida dutor bilan suvoralarni faqat tayanch pardalarini (kuyni chalmasdan) chertib, asosiy e'tiborni hofiz ovozigacha berib ijro qilishgan.

Polli duzchi maktabidan ta'lim olgan Hojixon usta suvoralarni yangi bir ijro uslubini yaratgan. U avval diniy ilmlarni, e'tiqodni o'z davrining mo'tabar piri murshididan puxta ta'lim olgandan so'ng xalqni ma'rifatga chorlashni suvoraxonlik ila olib borish uslubini tanlagan.

Hojixon ota umrining eng yetuk pallasi Sho'rolar tuzumi davriga to'g'ri keldi. Bu tuzum suvoriylar u yoqda tursin, uning nazmiy matnlarini ham qatag'on qilgan edi. Hojixon ota o'tib ketgan ustozlari izidan borib, suvoriylarda ilohiy aytilar aytib yurgan. Shu orqali xalqni iymon-e'tiqodli qilish yo'lida o'zining imkoniyati doirasida holis xizmatlar qilgan. Uning ijrosidagi suvoralarda madhu sanolar yangragan.

Maqomdon ustoz yoshligidan etikdo'zlik hunarini o'rganish bilan bir qatorda diniy e'tiqodga, xususan, tasavvufiy g'oyalarga katta ixlos qo'ydi. Suvoriy yo'lida aytiladigan g'azal va muxammaslarning ayrim baytlarini qayta-qayta takrorlab, ularning mag'zini chaqishga va ta'rif etilayotgan

tuyg'ular girdobida yurdi. Ayrim she'rlarni kuyga solib, o'zicha hirgoyi qilishga intildi. Kunlarning birida xazorasplik taniqli tasavvuf peshvosi Masharipjon (Muhammad Sharif) Pir Xonqaga kelib qolganda Sayyid Ota qadamgohidagi xonaqoda uning atrofida ibodat va muloqotlar o'tkazildi. Ana shunday nafis majlislardan birida kichik Savti suvoralaridan aytgan yosh Hojixon va Nurmuhammadlar Masharipjon Pir nazariga tushib qoldi. Yosh yigitlarning nafosatli iste'dodidan ta'sirlangan ulug' zot san'at yo'lida halol xizmat qilishga oq fotixa berdi. Bu marosim, o'z farzandining hofiz bo'lishini uncha xush ko'rmay yurgan Hojixonning otasi uchun ham hal qiluvchi voqea bo'ldi. Pir duosidan so'ng otalari ham rozilik berdilar. Hojixonning o'zi esa butun vujudini hofizlik san'atiga, ukasi Nurmuhammad esa hofizlik va sozandachilikka baxshida etishga qat'iy bel bog'ladi.

Keyinchalik hayot tajribasining o'zi maqomparastlik va suvoriyxonlik muhiti – e'tiqodi baland bo'lgan hofizga ustozlik qildi. Har bir yetuk san'atkor bilan bo'lgan muloqot unga hofizlik va sozandalik ilmining yangi qirralarini ochib boraverdi.

20-yillar oxiri – 30 yillar boshlarida Hojixon katta san'at yo'liga yosh kuch sifatida dadil kirib kelayotgan paytlarda xos maqom urf-odatlarida kamol topgan nomdor ustozlar hali hayot edi: bular tanburchi Matyoqub Xarrot, benazir shoir va sozanda Komil Devoniy, g'ijjakchi Otajon Abdullo o'g'li (Devon bobo), tanburchi va hofiz Razzoqbergan Omonov, suvoriyxon-go'yanda Polvonniyoz Ota (Polli duzchi), dutorchi va go'yanda Qurbonniyoz Avazmat o'g'li (Qurji ota), doyrachi va hofiz Matyoqub Otajonov, go'yanda Madrahim Yoqubov (Sheroziy) va boshqalar.

Ularning har biri o'z yo'lida tarbiyat ko'rgan va shogirdlar ergashtira boshlagan yetuk san'atkorlar edi. Qadimiy urf-odatlariga ko'ra, bu san'atkorlarni o'ziga xos maktablar boshida turgan ustozlarga qiyos qilish mumkin. Ana shunday muhit yosh san'atkorlarga talab va ehtiyojlarga qarab bilim va mahorat oshirish imkoniyatini berardi. Shunday qilib, Hojixonning ma'naviy yo'l boshchisi Masharipjon pir bo'lsa, sozandalik borasida unga yo'l-yo'riq ko'rsatgan, dastgirlik qilgan gurlanlik hofiz Bobojon bola bo'ldi.

Hojixon ko'proq xonaki bazmlarda, soz va so'z qadriga yetadigan muxlislar davrasida miriqib ashula aytib, o'zi ham rohatlanib, tinglovchilarga ham huzur baxsh etib yurdi. Hojixonning o'zligini tark etishi, maqom va suvora yo'llarini ilohiy holatlarda aytishi to'g'risidagi gap-so'z xalq og'ziga tushib, hangoma va rivoyatlarga aylana boshladi.

Hojihon san'ati, eng avvalo, o'zining yetukligi, mukammalligi va badiiy barkamolligi bilan alohida diqqatga sazovor. Hofiz 80 yoshga to'lganida ham baland avjlardagi tik pardalarni bemalol qiynalmasdan ijro etar edi. Shuning uchun ham Hojixon hech vaqt ashula aytib charchagan, qiynalgan emas. Hofizlik san'atining muhim sharti ham shunda.

Maqom va suvora yo'llari aslida soz va so'z mushtarakligining oliy namunasi. Shuning uchun, yetuk hofizlar, odatda, she'riyat bilimdonlari ham bo'lganlar. Hojixon ijodi ana shu mushtaraklikning jiddiy ko'rinishi. Ular, o'zining ijro dasturlari doirasida g'azal biladigan boshqa ashulachilardan farqli o'laroq, chinakam she'riyat bilimdonlari darajasida gavdalanadi. U yuzlab she'rlarni xotirasida saqlab, ketma-ket bir necha kun o'zini takrorlamasdan g'azal va muxammaslar aytishda muxlislarni doim hayratga solgan.

Hofiz shu darajada she'riyat oshnosi bo'lganki, Fuzuliy, Mashrab, Maxtumquli va Ogahiy devonlarini deyarli yoddan bilgan. Bundan tashqari u Masharipjon Pirdan olgan ta'limotiga binoan chuqur falsafiy mavzudagi she'rlarning mazmunini chaqishda, ramziy-majoziy timsollar niqobiga yashiringan ma'nolarni chaqishda ham peshqadamlik qilgan.

Ustoz talqin etgan maqom va suvora yo'llari juda ko'p ijro variantlaridagi ovoz yozuvlarida bizgacha yetib kelgan. Demak, san'atkor doim erkin ijodiy holatda bo'lgan deyish mumkin. Uning ijrosidagi har bir asar muayyan maqom, suvora yo'lidagi kuy yoki ashula ekanligiga shubha qoldirmaydi. Lekin har safar u yangi ijod ilhomi bilan sug'orilganligi ham begumon. Betakror ijodkor san'atining yuksakligining asl ma'no-mazmuni ham shunda.

DIYRALISHMA – SUVORA AYTISHUVI

Xorazmda ashula ijrochiligida ayrim zabardast hofizlarga nisbatan “*kulliyotiy*” degan ibora ishlatilgan. Bu hofizlar ma'lum bir shoir devoniga kiruvchi she'rlarni to'la yoddan bilganlar. Masalan, ustoz Hojixon Boltayev Ogahiyning “Ta'viz-ul-oshiqin” (“Oshiqlar tumori”) devonidagi barcha g'azal va muxammaslarni yoddan bilgan va o'z ijrolarida foydalangan.

Suvora ijrochiligida hofizlar so'z va usul o'ynatish degan iboralar qo'llanilgan. Bu uslubda ijrochilar g'azallarni qo'shiq ohanglariga solib aytilganda ularning she'riy vaznlari umumiy musiqiy-ritm ichiga singib ketadi. Buning sabablari quyidagicha: musiqiy omillar, xususan, takt o'lchovi, doyra usuli, cholg'u asboblari hamda ijrodagi urg'u vositalari she'r vaznidagilarga nisbatan ko'p va kuchliroq bo'lganligi uchun

eshitilishda ulardan ustun keladi. Shunga ko'ra ijroda she'rga ko'ra musiqiy vazn oldingi qatorga chiqib oladi.

Aslida, amaliyotda she'r hamda kuy vaznlarini uchma - uch mos keltirish juda bir qat'iy qoida emas. Aksincha, zabardast hofizlar ijro etgan namunalarni nazardan o'tkazadigan bo'lsak, ular matnlardan ancha erkin foydalanganligining guvohi bo'lamiz. Mohir ustozlar she'r bo'g'inlarini qo'shib aytish yoki o'zlari kiritadigan tovushlar hisobiga 15-16 lik g'azallarni 13-14 bo'g'inli shaklda va aksincha, misralarni cho'zibroq ijro etib ketaverganlar.

G'azal o'ynatish, butun ashula yoki uning bir jumlasining ichida she'riy matnni turli vaznlarga solib aytish, yagona usul jo'rliqidagi kuy lavhalarida vazn almashtirishdir. Demak, usul bilan kuy vazni muvofiq kelgan joylarda bir xil munosabat, ular ajralib, mustaqillashib ketganda esa boshqa vaziyat yuzaga keladi.

So'nggisida ikki qatlamli qo'sh vazn (poliritmiya), ya'ni doyra usulida bir xil, kuyda boshqa usul oqimi paydo bo'ladi. Bunday amallar Xorazmda “qochirim” deyiladi. Shu ma'nodaki, ashula yo'lida doyra usulidan chekingan boshqa vazn yuzaga keladi. Hojixon Boltayev, Quvondiq Iskandarov ijrosida usulda qochirim qilish va Ro'zimat Jumaniyozov aytgan ashulalarda usul va nafasda (nafas olmasdan keyingi misralarni o'qish) qochirim turlari juda ko'p uchraydi.

Yuqorida keltirilgan doyra usuli bilan bir qatorda “vazn o'yini”ni namoyish etish qochirim turlari sozanda va xonandaning yuksak mahoratidan dalolat beradi.

Xorazmda ilgari mashhur avliyolarning ziyoratgohlarida ro'za va qurbon hayiti kunlarida, shuningdek, rajab va safar oylarida katta sayillar

uyushtirish odat qilingan. Katta sayillar, shuningdek, kichik bazmlarda hofizlar orasida suvoriy aytishuv (diyalizma)lari juda rivoj topgan.

Ma'lumki, ilgari zamonlarda har bir sozanda yoki go'yandaning asosiy kasb-hunari bo'lgan. U paytda san'atkorlik kasb hisoblanmagan. Eng yetuk san'atkorlarning ham biri xarrot, biri misgar, yana biri temirchi bo'lgan. Polvon Nazir akaning o'zi va ajdodlari tuz konidan tuz olib kelib sotish bilan shug'ullanganlar. Shuning uchun Polli tuzchi, xorazmcha "duzchi" laqabi bilan tanilgan.

XX asrning 20-30-yillarigacha suvoriy diyalizma (aytishuv)larida eng mashhur hofiz go'yandalardan biri Polli duzchi bo'lgan. "Xiva yaqinidagi Doshiyoq qishlog'i Ko'zli buva degan avliyo atrofida "Bozorishab"da oqshomlari ba'zan tong otguniga qadar ashula aytib shinavandalarning ko'ngillarini hushnud etgan. Uning ovozi Xiva qa'lasidan uch-to'rt chaqirim uzoqda bo'lgan "Gandimyon" qishlog'ida ham eshitilgan ekan".

XX asrning boshlarida Xorazm qo'shiqchilik san'atiga kirib kelgan Qurji ota Avazmatov, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Hojixon Boltayev, Nurmuhammad Boltayevlar (diyalizma) muxlislarga benazir zavq bergan. Biroq 1930-40-yillarda ulug'vor suvora yo'llarini ijro etishni zamon ko'tarmadi. Bu davrda suvoralar asosan xoslar davrasida, musiqa va she'riyat muxlislarning nafis majlislarida ijro etib yurilgan. 1960-80 yillarga kelib Hojixon maktabi davomchilari Qutlimurod Hojiyev, Muhamadjon Bog'ibekov, Sotim Avazov, O'rinboy Otajonov, Sharif Boltayev, Abdusharif Vafoyev, Ro'zimat Jumaniyozov, Iskandar Pirmatov, Quvondiq Iskandarov, Rauf Olloberganov, Qalandar Matyoqubov, Komiljon Otaniyozov ijro uslubida Bekjon Otajonov,

Matmurat Salayev, Quranboy Axmedov, Otajon Xudoyshekurov, Ortiq Otajonov, Matnazar Niyozmetov, Rahimboy Qo'chqarov, Yo'ldosh Xudayberganov, Ahmadjon Qurbonboyev, Rajabboy Jabborov, Og'aboy Qurbonov kabi hofizlarimiz o'z repertuarlarida suvoralarni ijro qilganlar. Bu ustozlarni juda ko'p ijro variantlaridagi ovoz yozuvlarida bizgacha yetib kelgan.

Suvoralar Farg'ona vodiysi, Tojikistonda keng tarqalgan bo'lib, O'zbekiston xalq hofizlari Jo'raxon Sultanov, Ma'murjon Uzoqov, Rasulqori Mamadaliyev, O'zbekiston xalq artistlari Orifxon Hotamov, Tavakkal Qodirov va Tojikiston xalq hofizi Ma'rufxo'ja Bahodirovlarning ijrochilik amaliyotida ham keng o'rin olgan. Bu hofizlar o'zlaridan oldin o'tgan ustozlar an'alarini davom ettirib, an'anaviy ijrochiligimizda har qaysilari bir-biriga o'xshamagan ajoyib ijro uslublarini yaratdilar.

E'tiqodi baland suvora ijrochiligi amaliyotida mashhur xonandalar tomonidan qator suvoralar yaratilgan. "Qorichmoniy suvora" (Hojixon Boltayev) "Suvorai Komil" (Komiljon Otaniyozov)dan tashqari "Indamas suvora" (Quvondiq Iskandarov), "Hazorasp" suvorasi (Iskandar Pirmatov), "Go'jayi suvora" (Ozod Ibrohimov), "Nim parda suvora" (Rahmatjon Qurbonov) deb nomlangan durdona asarlar paydo bo'ldi.

Suvora diyalizma san'atini e'zozlab, sayqal berib, xalq nazariga tushgan O'zbekiston xalq hofizlari Ro'zimat Jumaniyozov va Quvondiq Iskandarov, Otamurod Hojiyev va Rahmatjon Qurbonov, Ozod Ibrahimov va Matnazar Xudoynazarov, Rauf Olloberganov va Soyibjon Niyozov, O'zbekiston xalq hofizi Farhod Davlatov va Komiljon Bobojonov, Jumaniyoz Jumaniyozov, Xudaybergan Xudayberganov, Samandar Xudayberganov va Azamat Otajonovlar respublika va viloyat

televideniylari orqali diyalizmalar qilib ustozlar an'alarini davom ettirganlar. Bu aytishuvlar do'stona va samimiy ruhda o'tgan. Bir-biriga raqobat emas, bir-birini mulzam qilish ma'nosida emas, bir-birlaridan ilhom olish, o'zlarining san'atini, iqtidorini ko'rsatib, yonidagi hofiz ijodidan ham bahramand bo'lish, undan nimalarnidir ilg'ab olish va o'rganish tarzida kechgan. Bu an'alar hozirda O'zbekiston xalq hofizlari Soyibjon Niyozov, Orolmirzo Safarov, O'lmas Olloberganov, Samandar Xudoyberganov, Shokir Bobojonov, O'zbekiston xalq artistlari aka uka G'ofurjon va G'ulomjon Eshchonovlar, Shuhrat medali sohiblari Azamat Otajonov va Ochilbek Matchonov, Shavkat Matyoqubov, Quvondiq Matkarimovlar davom ettirmoqdalar.

SUVORALAR MUXLIS VA SHINAVANDALAR NAZARIDA

Sozanda va hofizning ijro etgan kuy yoki ashulasiga baho beruvchi tinglovchi muxlis yoki *shinavanda* deyiladi. Bunda birinchisi – soz san'atiga havas qo'ygan muxlis. Shinavanda kuy va ashulani idroklaydigan, tushunadigan tinglovchi. Shinavanda (tushunuvchi) – musiqa haqida ma'lum tushunchalarga ega bo'lgan va unga nisbatan alohida ishqibozlikni bildiruvchi o'ziga xos muxlislikni nazarda tutadi. Tarixdan ma'lumki, sozanda va hofiz san'atining taraqqiyotida shinavanda-ishqibozligining ahamiyati muhim va e'tiborlidir.

Xorazmda maqom va suvora shinavandalarini o'ziga xos an'analari shakllangan. Bu hofizlik san'atining taraqqiyotida muhim o'rin tutgan. Jonibek Eshchonov, Niyozmat Matchonov, Ahmadjon Yusupov, Ahmadjon Sobirov, Marks Jumaniyozov, Telman Musayev, Polvonnazir Madrahimov, Otaboy Ro'zmetov, Nodirbek Jumaniyozov, Xushnadbek

G'afforov, Ahmadjon Matchonov, Ganjaboy Yusupovlar san'atkorlarga ham ishqibozlik, ham homiylik qilib, soz bazmlarini bevosita ishtirokchisi bo'lib, hofiz yoki sozanda qatorida xayolan ijod jarayoniga qo'shilib, so'z matni, kuyning ohangi, usuli va boshqa jihatlarini ongli ravishda nazorat qilib, zavq olib, huzur qilib o'tirganlar. Bugungi kunda viloyat televideniyesi orqali muntazam ravishda efirga uzatilib kelinayotgan "Suvora supasi" ko'rsatuvi uchun o'z yashash xonadoni (yozgi ayvonida) maxsus joy qilgan shinavanda Ulug'bek Ismoilov Suvora diyalizmalarini yozib olish ishlariga yaqindan yordam berib kelmoqda.

SUVORAMI YOKI SUVORIY?

Suvora haqida ayrim manbalarda chalkash fikrlar keltirilgan. Ularda "Suvora (forscha "suvoriy" – otliq) – Xorazm maqomlari tarkibidagi ashula yo'llari deb yozilgan. Suvora so'zi "suvoriy" so'zidan kelib chiqqanligi bejiz emas, chunki ustozlarning aytishicha, Suvoralarning ritm, doira usullari otning oyoq tovushi holatidan olingan deyiladi".

Bugungi kunda Xorazm maqomoti tuzilmalarini nazariy va amaliy o'rganishda asosiy manba "Tanbur chizig'i" yozuvlari hisoblanadi. Bu nodir manbada maqomlar tuzilishida "suvora" degan so'z uchramaydi. Bu o'rinda "Suvoriy" degan ibora ishlatilgan. "Suvoriy" 13 chorakli doira usulida yozilgan. Agarda yuqoridagi ma'lumotlarni "Suvoriy" usuli bilan taqqoslaydigan bo'lsak, otning 4 oyog'ini tovush holati qanday qilib 13 chorakka to'g'ri kelishi mumkin.

Xorazm maqomlarining ayrim qismidagi "Suvoriylar" Tani maqom (Saraxbor)dan keyin ergashib keladigan taronalardan biri. Tayanch bo'lgan Tani maqom qismiga nisbatan qarama-qarshi xarakterdagi tarona qismidan

keyin keladi. Suvoriylarda boshqa qismlarda uchramaydigan 13/4 (6/4 va 7/4) vazn o'lvohlari qo'llaniladi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, "Suvora" alohida janr, "Suvoriy" Xorazm olti yarim maqom tuzilmasida Tani maqom, tarona qismlaridan keyin (tarona o'rnida) keladigan qism. Olti yarim maqom tuzilmasida Iroqdan tashqari beshta (Rost, Navo, Buzruk, Dugoh va Segoh) maqomda "Suvoriy" qismlari mavjud. "Suvoriy" turkumi nafaqat Xorazm uslubida, balki Shashmaqom tarkibiy qismlarining ketma-ketligida kuzatiladi.

Shunday qilib, aytilgan fikrlarni umumlashtirsak, an'analar vorisligi ularning hayotiyliigi bilan ajralib turadi. An'anani anglash o'tmishning takrori emas, balki mazmunli ijodiy munosabat, uning yangi tarixiy sharoitlarda rivojlanishi bo'lib, bugungi kunda suvora qo'shiqlari misolida mumtoz va an'anaviy musiqa va she'riy qadriyatlarga bo'lgan talab buning yorqin dalilidir.

SUVORA IJROCHILIK AN'ANALARI USTOZLAR MEROSIDA

O'zbek qo'shiqchilik san'atida alohida o'ringa ega bo'lgan Suvoralar o'z tabiatiga ko'ra avloddan-avlodga og'zaki ravishda o'tib boradigan an'anaviy musiqa toifasiga mansub. An'ana faqat o'tmish mahsuli, uning g'oyasi emas, balki kelajakni ilhomlantiruvchi yangi yo'l-yo'riqlarga, izchil rivojlanishga zamin yaratuvchi holdir.

Suvora ijrochiligi va uning taraqqiyoti o'tmish yutuqlariga sadoqat, yangi ufqlarga intilish, muntazam harakatlanib va o'zgarib turuvchi ichki ziddiyatlariga asoslanadi.

San'atda ustoz-shogird munosabatlari bir tomonlama o'tadigan oddiy narsa emas. Og'zaki musiqa sharoitida ustozdan ta'lim olish, uning izidan ergashish bevosita tajribadan, har bir alohida vaziyatda o'z qonunlarini taqozo qiladigan hayotiy maktab. Ayrim shogirdlar uzoq yillar davomida ustozning panohida yurib mahorat sirlarini o'zlashtiradi. Ba'zan yosh san'atkor biron ustozni o'ziga "yo'lchi yulduz" qilib, uning ijodini o'zi mustaqil o'rgana boshlaydi. Mohir ustozlar suvora ijrochiligi yo'lidagi an'ana rishtasi uzilmasligi uchun o'z san'atlarini yangi avlodga uqtirib, xalq merosiga mehr-muhabbat uyg'otib kelishgan. Ushbu kitobimizda suvora ijrochilik an'analari saqlab kelgan ustozlar haqidagi ma'lumotlar kiritishni lozim topdik. Ma'lumotlar ustozlarni farzandlari avlod-ajdodlari va shogirdlari yozib olindi.

Qurji ota Avazmatov (1868-1940) Xivada tug'ilgan. U xalq orasida ashulachi va dutorchi sifatida tanilgan. Xon saroyida quruvchilik qilgan. Shu davrda xon saroyidagi sozandalar va hofizlar ijrosidagi kuy va qo'shiqlarni eshitib, o'zi ham ularga taqlid qila boshlaydi. U Xorazm suvora turkumlari ijrochisi-sozanda sifatida tanildi. Sheroziy, Komiljon Otaniyozovlar uning shogirdlaridir.

Polvon duzchi (1888-1940). Xalq ichida Polli duzchi nomi bilan mashhur bo'lgan. Xorazm Suvora turkumlarini mohir ijrochisi Polvon duzchi Xivada hunarmandlar yurti bo'lgan Gandimyon qishlog'ida tuz sotuvchi oilasida dunyoga kelgan. Xon saroyining atoqli hofizi bo'lgan. Shuningdek, o'z davrida suvoraxonlik maskani bo'lgan qalandarxonalarda ashula aytib el nazariga tushgan. Hazorasplik Mashrifjon pir va boshqa ulamolari davralaridagi suvoraxonlik anjumanlarida o'z san'atini namoyish qilgan. U Xivadagi Doshyoq qishlog'ida joylashgan Ko'zli buva

degan avliyo atrofida o'tkazilgan Bozori shab (lug'atda kecha, tun)da suvora diyalishmalarida qatnashgan. Zamondoshlarining eslashiga qaraganda bu aytishuvlar tong otguniga qadar davom etgan.

Madrahim Yoqubov (taxallusi Sheroziy – 1890-1973) Xivada tug'ilgan. Xonanda va sozanda (dutor, garmon). O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi (1949), O'zbekiston Xalq artisti (1970). Qurji ota Avazmatovdan dutor chalishni, Polvon duzchidan suvora yo'llarini o'zlashtirgan.

Uning ijrosida ilk bora 1932 yilda "Kajang Suvora", keyinchalik 1965 yilda Xorazm suvora turkumlari plastinkalarga yozib olingan.

Hojixon Boltayev (1902-1987) Xorazm viloyatining Xonqa shahri yonidagi Qorichmoniy qishlog'ida tug'ilgan. Yoshligida musiqa va she'riyatga katta ixlos qo'ygan. O'zbekiston xalq artisti, Xorazm maqomchilik maktabining yetuk namoyandasi. Xorazm Suvora ijrochilik maktabi asoschisi.

Nurmuhammad (Nurmamat) Boltayev (1911-1974) Hojixon Boltayevning ukasi. Ularning qo'shilib ijro etgan Suvora ashulalari hamnafaslik ijro uslubining eng ko'rkam namunalari qatoridan o'rin olgan. Nurmuhammad Boltayev sozanda sifatida maqomlarning cholg'u yo'llaridan Miskin va Roviylarni juda mohirlik bilan ijro etgan.

Komiljon Otaniyozov (1917-1975) mashhur hofiz, sozanda, bastakor. O'zbekiston, Turkmaniston va Qoraqalpog'iston xalq artisti. Avvalo, Xorazm doston yo'llari, keyinchalik esa mumtoz ashulalar ijrochisi va suvora yo'llarini ijodkori sifatida shuhrat qozondi. U yaratgan "Suvorai Komil" (VI suvora) hofizlar ijodida keng o'rin olgan.

Qutdimurod Hojiyev (1924-1996) Urganch tumanidagi Chakka sholikor qishlog'ida tug'ilgan. O'n yoshligidan Hojixon Boltayevga shogirdlikka tushgan. Xorazm Suvora turkumlarining mohir ijrochisi bo'lgan.

Abdusharif Vafoyev (1925-1987) Xivada tug'ilgan. Mutlaq eshitish qobiliyatiga, kuchli xotiraga ega bo'lgan hofiz. Keng diapazonli baland avjli ovozi va ijro uslubi bilan ajralib turgan. Farg'ona–Toshkent maqom yo'llari va ashularining Xorazmda asosiy targ'ibotchilaridan biri bo'lgan. Suvora turkumlarini mohirona ijro qilgan.

Matniyoz Yusupov (1925-1992) Urganch tumanida tug'ilgan. Kompozitor, sozanda, xonanda, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi. Xorazm maqomlari va xalq musiqa merosini o'zlashtirgan. Unga Madrahim Yoqubov, Matfona Xudoyberganov, Komiljon Otaniyozovlar ustozlik qilishgan. Lirik xonanda. Xorazm maqomi namunalari, "Feruz", "Suvora" turkumlarini ijro etgan. Xorazm xalq qo'shiq va kuylari, maqom, suvoralar, doston qo'shiqlarini to'plab, notaga olgan va "O'zbek xalq muzikasi" to'plamini VI, VII va IX jildlarida nashr ettirgan.

Sotimboy Avazov (1926-1999) Xonqa tumanidagi Madir qishlog'ida tug'ilgan. Hojixon Boltayev ijro uslubini davomchisi. U ijro etgan Suvora yo'llari san'at muxlislari qalbidan keng joy olgan.

Quvondiq Iskandarov (1930-2004) Hazorasp tumanida tug'ilgan. O'zbekiston xalq hofizi (1998). Hojixon Boltayev maktabi davomchisi. "Indamas Suvora" ijodkori. Suvora yo'llarini mohirona ijrochisi. Ro'zmat Jumaniyozov, O'rinboy Otajonov va Matnazar Xudaynazarovlar bilan bo'lgan diyalishmalarda qatnashgan.

O‘rinboy Otajonov (1931-2001) Xonqa tumanidagi Xorazm qishlog‘ida tug‘ilgan. Kuchli ovoz imkoniyatiga ega bo‘lgan hofiz. Xorazm maqom yo‘llari va Suvora ijro uslublarini yoshlarga o‘rgatish maqsadida 1983-yili Xonqa tumanida “Sarapayon gullari” ansamblini tashkil qilib, unga rahbarlik qilgan. Ro‘zmat Jumaniyozov, Quvondiq Iskandarovlar bilan bir qancha marta Suvora diyalishmalarida bo‘lgan.

Ro‘zimat Jumaniyozov (1933-2001) Urganch tumani G‘aybu qishlog‘ida tug‘ilgan. Xonanda, O‘zbekiston xalq hofizi (1992). Xorazm maqom, suvora va boshqa mumtoz ashula yo‘llarining moxir ijrochisi. Hojixon va Nurmuhammad Boltayev va Qulimurod Hojiyevlarning shogirdi.

Kuchli va keng diapazonli ovoz sohibi. Ovoz imkoniyatlaridan foydalanib Suvoralarning avjlarida ikki-uch jumlani bir nafasda aytish, usul va kuy qochirimlarini mohirona o‘ynatish Ro‘zimat ustoz ijro uslubiga xosdir. Quvondiq Iskandarov, O‘rinboy Otajonov va Sharif Boltayevlar bilan bir necha marta Suvora diyalishmalarida bo‘lib, muxlislar olqishiga sazovor bo‘lgan.

Bekjon Otajonov (1937-1996) Yangiariq tumanida tug‘ilgan. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist. Komiljon Otaniyozovning shogirdi. Xorazm maqomlari va Suvora turkumlari, nasihatomez qo‘shiqlarni o‘ziga xos uslubda ijro etgan. O‘zi ham xalq qo‘shiqlariga nazira qilib bir qancha qo‘shiqlarni ijod qilgan.

Ozod (Ikrom) Ibrohimov (1937-2007) Xorazm eski klassik kuy va ashulalarining puxta bilimdoni, mohir sozanda va hofiz. Sheroziy, Hojixon va Nurmamat Boltayevlar, Komiljon Otaniyozov, Karimjon Ismoilov ijro maktabining davomchisi. Maqom va suvora yo‘llarining ichki mantiqi, kuy

tuzilish tartiblari, parda va usullarini yaxshi mutolaa qilgan. O.Ibrohimov tomonidan 2004 yil “Sahih Suvoriylar” o‘quv qo‘llamasi yaratilgan.

Sharif Boltayev (1940-1995) Urganch tumanida tug‘ilgan. Komiljon Otaniyozov maktabining davomchisi. Keng ovoz diapazonga ega bo‘lgan hofiz. Xorazm maqomlari va Suvora va Feruz turkumlarini o‘ziga xos uslubda ijro etgan. Taniqli hofizlar O‘rinboy Otajonov va Quvondiq Iskandarovlar bilan bo‘lgan diyalishmalarda qatnashgan.

Quranboy Ahmedov (1942-2019) Urganch tumanidagi Begovot qishlog‘ida tug‘ilgan. Komiljon Otaniyozov ijro maktabining davomchisi sifatida san‘at sohasiga kirib kelgan. Xorazm maqomlari, Suvora va Feruz turkumlarini ustoz Komiljon Otaniyozov uslubida ijro etgan.

Otajon Xudoyshukurov (1944-1994). Zabardast hofiz To‘rtko‘l tumanida tug‘ilgan. O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston, Turkmaniston va Tatariston xalq artisti. Ashula aytishni amakisi xonanda Yo‘ldosh Olloshukurovdan o‘rgangan, keyingi ustozlari K.Otaniyozov, Nazir qori, J.Bekchonov va boshqalar bo‘lgan.

Jozibali, chiroyli tembrli, keng, barcha pardalarda ravon va jarangdor ovoz sohibi. U ijro etgan maqom va suvora yo‘llari tinglovchilar qalbidan chuqur joy olgan. Zamonaviy uslubda ijro qilgan qo‘shiqlari ehtiros, shijoat va jo‘shqinlik, mazmuniy teranlik kabi hislatlar bilan boshqa hofizlar ijrolaridan ajralib turgan.

Farhod Davlatov 1958-yilda Xivada tug‘ilgan. O‘zbekiston xalq hofizi. Hozirgi kunda Xorazm maqomlari va suvora yo‘llarini mahorat bilan ijro kelayotgan navqiron ustozlardan. O‘zbekiston xalq hofizi Ro‘zimat Jumaniyozov va Ozod Ibrohimovlardan saboq olib, maqom va suvoriy ijrochiligidagi nozik tomonlarini o‘zlashtirgan. O‘zbekiston,

Qoraqalpog‘iston, Turkmaniston va Tatariston xalq artisti Otajon Xudayshukurov ijod maktab davomchisi sifatida katta davralarda mikrofon yoki tovush kuchaytirgich uskunalarisiz soatlab ashula aytish tajribasida chiniqib olgan.

Rahmatjon Qurbonov (1959-2021) Xivada tug‘ilgan. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist. Noyob ovoz va iste’dod sohibi, keng ovoz diapazoniga ega bo‘lgan. Komiljon Otaniyozov maktabi izdoshi. Ijro dasturida Xorazm va Farg‘ona – Toshkent maqom yo‘llari, katta ashula va suvoralar keng o‘rin olgan. Xorazm Suvora turkumlariga nazira qilib “Nim parda Suvora”ni yaratgan. Bu asar yangi mumtoz ijrolar sifatida muxlislar e’tiborini qozongan.

Azamat Otajonov 1969-yilda Urganch shahrida san’atkor oilasida tug‘ilgan. Do‘stlik ordeni sohibi. Shashmaqom va Xorazm olti yarim maqomi, suvora yo‘llarini kuylashda o‘ziga xos ijro uslubi bilan xalq orasida tanilgan xushovoz xonanda.

Qo‘shiqchilik san’atida dastlabki ustoz – otasi Bekchon Otajonov hisoblanadi. Konservatoriyadagi talabalik yillarida O‘rta Osiyo maqomchilar ko‘rik-tanlovining mutloq g‘olibi bo‘lgan.

Xozirda Urganch ixtisoslashtirilgan maqom san’ati maktab-internati direktori lavozimida faoliyat yuritmoqda.

Ochilbek Matchonov 1979-yilda Xiva shahrida tug‘ilgan. Kuchli ovoz, o‘ziga xos ijro uslubiga ega bo‘lgan xonanda. Do‘stlik ordeni sohibi. Bir qator respublika va xalqaro ko‘rik-tanlovlar g‘olibi.

Xonandalik mutaxassisligi bo‘yicha Madrimboy Yoqubov, Otaboy qori Xollijev, Baxtiyor qori Sulstonov, Rustam Boltayev, Azamat

Otajonovlardan, konservatoriyada o‘qish jarayonida M.Xudoynazarov, J.Nabiyev, O.Ibrohimov, M.Tojiboyevlardan ta’lim olgan.

Xozirgi kunda Urganch davlat universiteti “San’at” kafedrasida faoliyat yuritmoqda.

USTOZLAR USTOZLARI HAQIDA

Madrahim Sheroziyning nevarasi Zokirjon Madrahimov,

Urganch davlat universitet o'qituvchisi

Madrahim Sheroziy ustozlari Polvonniyoz hofiz (Polli duzchi) va Qurji Avazmatov (Qurji ota)lardan suvoralarni o'rgangan va suvoralarining savtlariga o'zining ijodi bilan munosib hissa qo'shgan.

M.Sheroziy 1932-yilda Toshkentda Mulla To'ychi hofiz bilan uchrashib, u kishining bog'ida mehmon bo'ladi (shu davrning zabardast hofizlari bilan uchrashgan). Uchrashuvda navbat M.Sheroziyga kelganda M.Sheroziy "Yak parda suvora"ni tushirish bilan moxirona ijro qiladi. Davradoshlari M.Sheroziyga suvorani radio orqali ijro qilishlarini taklif qiladilar. Sheroziy bu taklifni bajonidil qabul qiladi. U paytlari magnit lentasiga yozib olish bo'lmagan, shuning uchun erta tongda radiouzelga borib mikrofon oldida jonli suvorani ijro qilgan. Mana shu kun M.Sheroziy uchun tarixiy kun hisoblangan, chunki Xorazm suvorolari 1932-yil avgust oyida radio to'lqinlari orqali butun O'zbekistonga taralgan. Shundan keyin Mulla To'ychi hofiz tashabbusi bilan suvoralarni gramplastinkaga ham yozib olganlar. Plastinkalar bizning shaxsiy arxivimizda saqlanmoqda.

Otam Otanazar Madrahimov Urganchda bo'lib o'tgan bir diyralishmani shunday gapirib berdilar. 30-yillarda Ibodulla xivalik degan odam to'yiga Xivadan M.Sheroziyni, Xonqadan Hojixon Boltayevni xizmat uchun taklif qiladilar. U paytlarda hofizlar faqat qurga chiqqanlarida bir-birini ko'rishgan. Haqiqiy diyralishma mana shu to'yda bo'lgan.

Bir tomonda Sheroziyning muxlislari, yana bir tomonda Hojixonning muxlislari joylashib oladilar. Diyralishmada ikkala zabardast san'atkor haqiqiy olishuv qiladilar.

G'azal ketidan g'azal, biri olib biri qo'yadi, avjlarni aytmysizmi, qumi larzaga keltiradigan darajada. Qisqasi men so'z bilan ifodalashim qiyin bu diyralishmani. Muxlislar shu darajada berilib o'tirdilarki, hatto tong yorishganini ham sezmay qoldilar. M.Sheroziyning muxlislari juda ko'p bo'lgan, shulardan bittasi juda ashaddiy muxlis bo'lgan. U to'yga borishdan oldin to'rt, besh ko'ylakni ustma-ust kiyib olar ekan va suvoraning har bir avjida ichki hissiyotini ichiga sig'dira olmasdan "dod", deb ko'ylagini yirtar ekan. Qisqasi suvoraning oxirgi avjida muxlisning so'nggi ko'ylagi yirtilar ekan, deb hikoya qilib bergandi.

1965-yilda Xorazm san'atkorlarining honishlarini gramplastinkaga yozish uchun Toshkentdan Xorazmga bir guruh mutaxassislar keladilar. Plastinkaga yozish uchun M.Sheroziy ham taklif qilinadi. M.Sheroziy shu vaqtda 75 yoshni qarshilagan payti. Plastinkaga Sheroziy ijrosida "Yakparda suvora", "Chapandozi suvora", "Kajhang suvora" va boshqa qo'shiqlari ham yozib olinadi.

Kajhang suvoraning yuqori avjini, ya'ni 3 oktava re notasiga chiqqanlarida plastinkaga yozuvchi mutaxassislar hayratda qolganlar va M.Sheroziyning oldilariga kelib, Sheroziy ota sizga katta rahmat. Siz shu yoshda yuqori pardada shunday avj nolalar qildingizki, biz hayratda qoldik, deb o'z minnadorchiligini bildirganlar.

1967-yilda Komiljon Otaniyozovning 50 yillik yubileyi o'tkazildi. Yubileyda M.Sheroziy ham qatnashdi, Komiljon akaga dutor sovg'a qilib

suvora yoʻlidan hirgoyi qildilar: “Olib bu dutorni qoʻlga, har dam mani yod et”.

Sheroziyning bu xirgoyisidan Komiljon aka ham, zalda oʻtirganlar ham, hatto televizor koʻrib oʻtirganlar ham taʼsirlanib koʻziga yosh olganlar.

Yubiley tantanasidan keyin Sheroziy ota bilan K.Otaniyozov telestudiyada aytishuv qilganlar. U paytlarda videoga yozish yoʻq edi, jonli efirda chiqilar edi. Toshkentda ikkala zabardast sanʼatkor suvoralarni ijro qilib tomoshabinlarni olqishiga sazovor boʻlganlar.

*Samandar Xudayberganov,
Urganch davlat universiteti professori*

Oʻzbekiston xalq hofizi, ustozim Roʻzimat Jumaniyozov Xorazmning maqom, suvora va boshqa mumtoz ashula yoʻllarining moxir ijrochisi, kuchli va keng diapazonli ovoz sohibi boʻlgan. Torni tanbur uslubida chalib aytishga odatlangan. Ovoz imkoniyatlaridan foydalanib yirik avjlarda ikki-uch jumlani bir nafasda aytish, usul va kuy qochirmlarini mohirona oʻynatish Roʻzimat ustoz ijro uslubiga xos edi. 1988-yildan Xorazm viloyati televideniye va radio qoʻmitasi qoshida tashkil etilgan “Maqom” ansamblida ustoz bilan bir qancha yillar birga ishladim. 2004-yilda ustoz ijro repertuari asosida uning ijodiga bagʻishlangan “Dastingdan” deb nomlangan oʻquv qoʻllanmasini tayyorlab chop qildirdim.

Roʻzmat Ustoz-ustoz Hojixon Boltayevga bergan vaʼdalarini magnit tasmlariga yozdirib qoldirmasam rozi emasman, deb vasiyat qilganini oʻzlaridan bir necha bor eshitganmiz. 1989-yilda Respublika radio va

televideniyesining 13-studiyasida taniqli ovoz rejissyori Nabi aka rahbarligida ustoz bergan vaʼdalarini bajarish maqsadida oʻzi “Rost”, “Buzruk”, “Navo”, “Dugoh”, “Segoh” maqomini aytim yoʻllariga tushdilar. Roʻzmat ustoz hayajonlanib, hursand boʻlib: “endi oʻlsam armonim yoʻq”, “men Hojixon ustaga bergan vaʼdamni bajardim”, deb koʻzida yosh bilan duo qilganlari hali hamon koʻz oldimda.

Ustozni Quvondiq Iskandarov, Oʻrinboy Otajonov, Abdusharif Vafoyev, Bekjon Otajonovlar bilan suvora diyalishmalarida yonida dutor chalib qatnashganman.

Hofizni yonlarida yurgan paytlarim bularni oddiy aytishuv, deb yurgan ekanman. Mana ancha yillar oʻtib Roʻzimat akaning juda zabardast, suvoralarning asl ijrochisi Hojixon ustozdan keyingi kuchli, noyob ijrochi ekanini tushunib yetayapmiz. Maqomlardan soʻrab savol beradigan boʻlsak darhol, tezda oʻylamasdan aytib, ijro qilib, qayta-qayta takrorlab oʻrgatardilar. Savollarimizdan hursand boʻlib, sevinib, har bir shogirdiga ham ana shunday juda yaxshi muomila bilan aytib berar edilar. Haqiqiy maqomlarning fidoyi, jonkuyar ustozlari edilar. Alloh rahmat qilsin, joylari jannatdan boʻlsin!

*Rustam Boltayev,
Urganch davlat universiteti dotsenti,
Sanʼatshunoslik fanlari boʻyicha falsafa doktori*

Oʻzbekiston xalq hofizi Quvondiq Iskandarov bilan bir qancha davralarda boʻlib yonlarida doyra chalganman. Ustoz “Feruz 1, 2”, “Segoh”, “Dugoh”, “Orazibom”, “Katta Suvora”, “Chapandozi Suvora”, Fargʻona-Toshkent yoʻllaridan “Tanavor 1”, “Girya 1, 2” va boshqa

mumtoz ashulalarni moxirona ijro qilar edi. Yoqimli, barcha registrlarda jarangdor va jozibali ovoz sohibi bo'lgan. U o'zbek mumtoz ashulachilik an'anasiga tayanib o'ziga xos ijro yo'lini yaratgan. Uslubi shijoat va jo'shqinligi, ayniqsa suvoralarini ijro qilganida usul o'ynatishlari bilan ajralib turar edi.

Qutlimurod Hojiyev

Ustoz Hojixon Boltayev haqida qancha gapirsa ham hamisha oz. Men 1939-yilda 16-17 yoshlarimda ustozga shogirdikka tushdim. Keyinchalik teatrda, estradada birga ishlab, temil yo'l qurilishlarida ustoz bilan xizmatta bo'ldim. Men ustozni otam deb hisoblayman.

Ustozni shogirdlari ko'p. Hojixon ustozdan foydalanmagan san'atkor yo'q. Haqiqiy shogirdi men (Qutlimurod Hojiyev), Sotimboy Avazov, Quvondiq Iskandarov, O'rinboy Otajonov.

Ro'zmat Jumaniyozov mani shogirdim. Man Ro'zmat Jumaniyozov uchun maktab bo'lganman, Hojixon ustoz Institut bo'lgan.

*Quvondiq Iskandarov,
O'zbekiston xalq hofizi*

Ustoz Hojixon Boltayevdek ashulachi-hofiz bizning O'zbekistonda, O'rta Osiyoda bo'lmagan. Nega desangiz 65-70 yil ashula aytgan odamni hech qachon eshitmaganmiz. Ustoz ashulachilarning "Qirol" bo'lgan. Men ustozni 8-10 soatlab ashula aytgan vaqtlarini guvohi bo'lganman.

Ro'zmat Jumaniyozov,

Ustozning bir orzulari bor edi. Bu maqomlarimizni plastinkaga tushish. Ustoz: "endi men charchadim, qaridim, sizlar shu maqomlarni radioga tushing, plastinkaga tushing sizlardan iltimosim", deb bizga topshirgan edi. Shuning uchun biz ustoz orzusini amalga oshirish uchun Radio qoshida maqom ansamblini tuzdik va maqomlarimizni yozib oldik.

XORAZM SUVORALARINING NOTA MATNLARI

Ona Suvora

Partav muxammasi

O. Xudayshukurov ijrosidan
notalash tiruvchi R. Boltayev

M.M. ♩ = 150

1.

o - Yo - tib g'o - ru pa - no - da

diy - da - i el - din ni - hon - dur - man, Ju - nun tug' - yo -

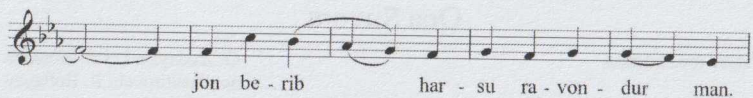
ni - dan tiy - ri ma - lo - mat - ga ni - shon

dur - man,

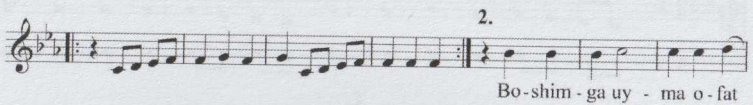
Bu ho - lat bir - la gar af - so - na - i ah - li za - mon

dur - man Ke zar - man ishq shah - ris - to - ni - da bir

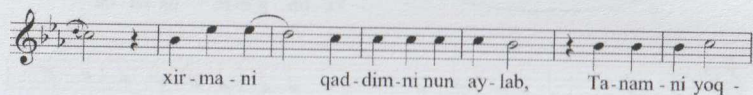
kar - von - dur - man, Ma - to - i husn o - lur - g'a

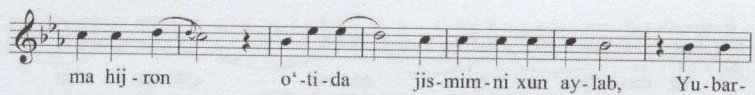
jon be - rib har - su ra - von - dur man.

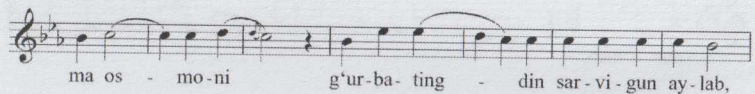
Bo-shim - ga uy - ma o - fat

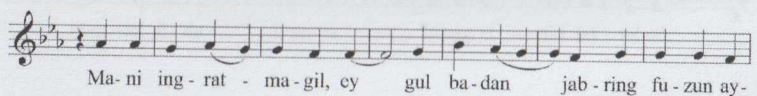
xir - ma - ni qad - dim - ni nun ay - lab, Ta - nam - ni yoq -

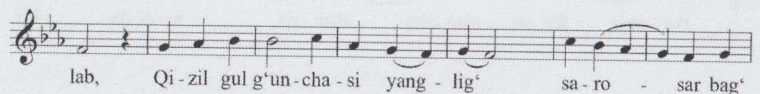
ma hij - ron o' - ti - da jis - mim - ni xun ay - lab, Yu - bar -

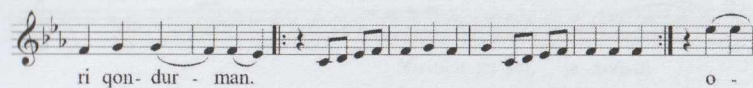
ma os - mo - ni g'ur - ba - ting - din sar - vi - gun ay - lab,

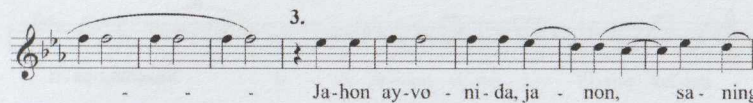
Ma - ni ing - rat - ma - gil, ey gul ba - dan jab - ring fu - zun ay -

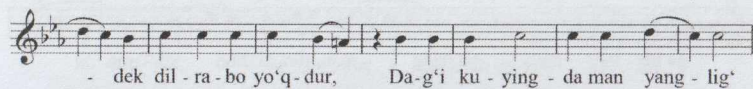
lab, Qi - zil gul g'un - cha - si yang - lig' sa - ro - sar bag'

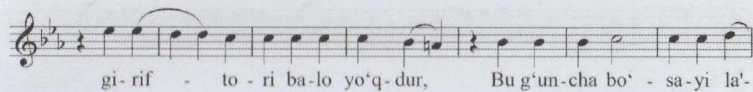
ri qon - dur - man. o -

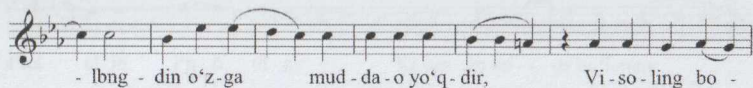
Ja - hon ay - vo - ni - da, ja - non, sa - ning

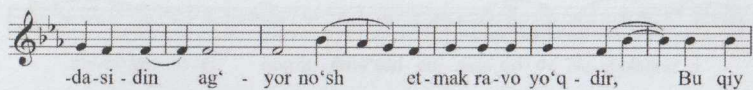
- dek dil - ra - bo yo'q - dur, Da - g'i ku - ying - da man yang - lig'

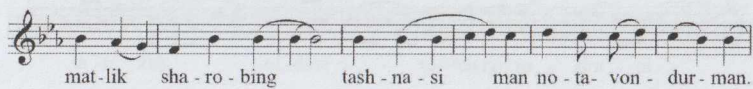
gi - rif - to - ri ba - lo yo'q - dur, Bu g'un - cha bo' - sa - yi la' -

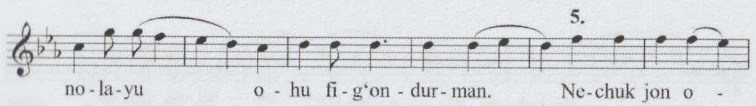
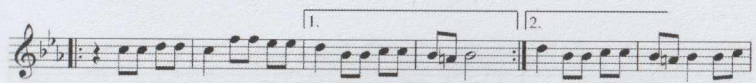
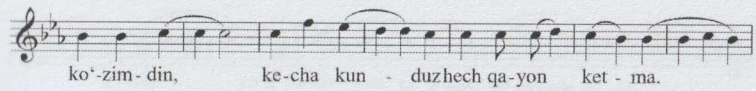
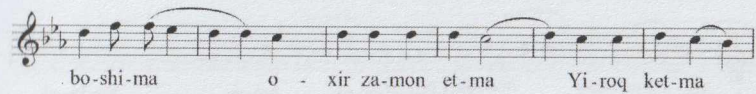
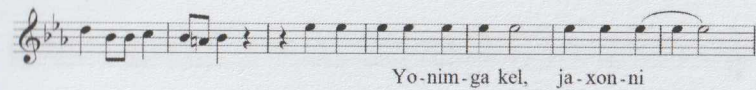
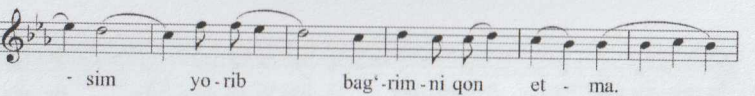
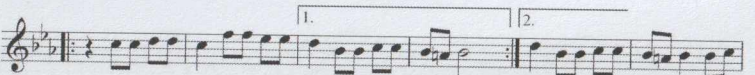
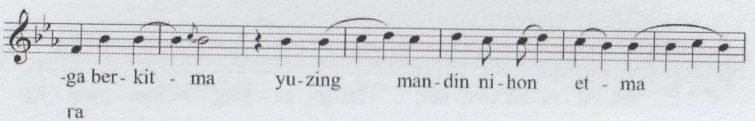
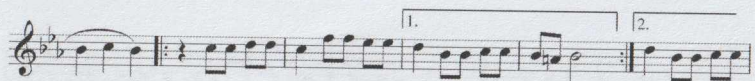
- lbg - din o'z - ga mud - da - o yo'q - dir, Vi - so - ling bo -

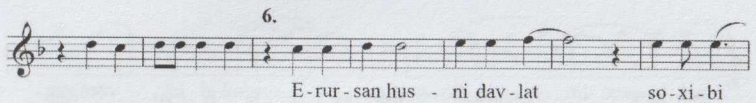
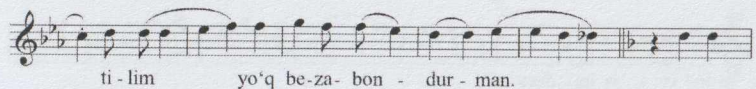
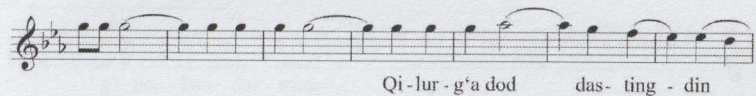
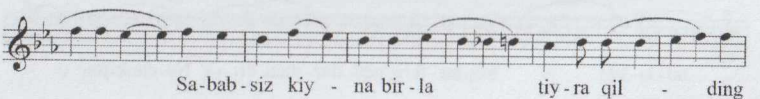
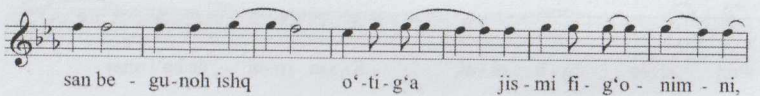
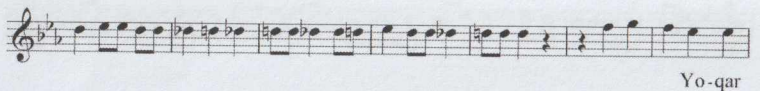
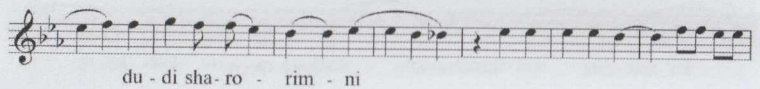
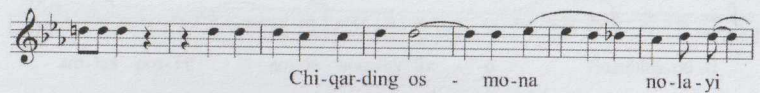

- da - si - din ag' - yor no'sh et - mak ra - vo yo'q - dir, Bu qiy'

mat - lik sha - ro - bing tash - na - si man no - ta - von - dur - man.

Di-li no-zik - la - ring in - jil - ma-sin o - zo-da meh

nat bo'l,

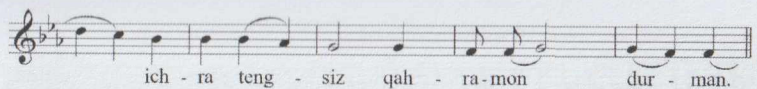
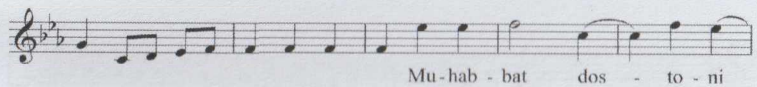
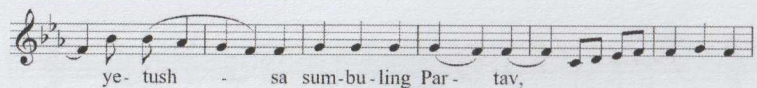
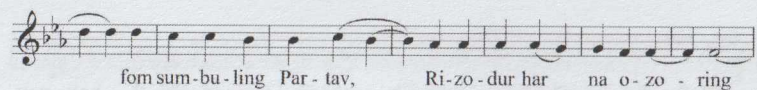
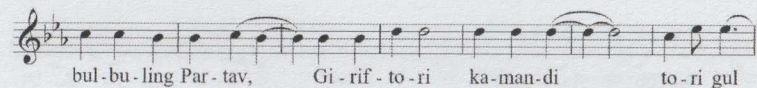
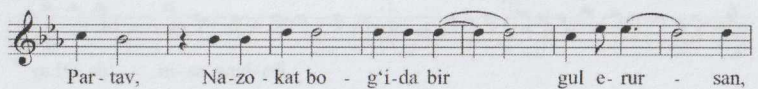
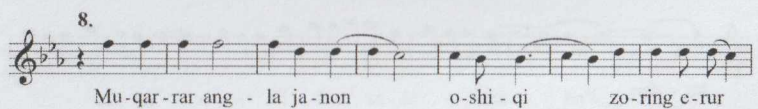
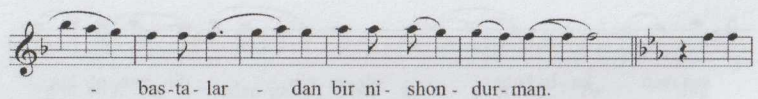
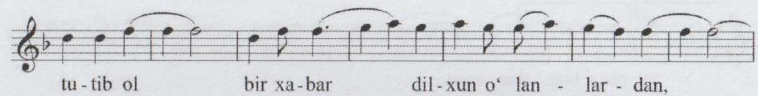
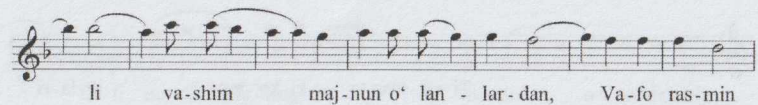
g'at bo'l, Man-ga bas ay - la o - zo - ring -

- ni ey dil - bar sa - lo - mat bo'l,

Ti-rik-man to - ki ko'y-ing it - la - ri -

gul ba-dan, mah-zun o' lan - lar - dan, Xu-su -

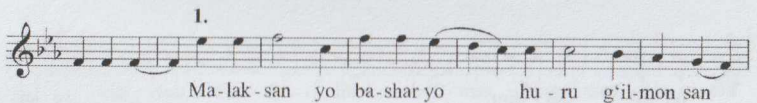
lar - dan,

Mashrab g'azali

SAVTI SUVORA

M.M. ♩ = 180

bi - lib bo'l - mas, Bu - lut

fu bu na-zo-kat bir - la san - din ay - ri - lib bo'l - mas.

bu lut - fu bu na - zo - kat bir - la san - din ay -

ri - lib bo'l - mas.

2.
Yu-zing - ni of - to - bi - ni ko' - rib hay - ron

bo' - lub qol - dim, Fa - lak

ka qo'l u - za - tib sham - si an - var - ni o - lib bo'l - mas.

fa - lak - ka qo'l u - za - tib sham - si an - var - ni o - lib

bo'l - mas.

3.
Yu-zing

mis - li qi - zil gul - dur, ko'n - gul chun bul - bu - li shay - do,

Bu gul - ni ish - qi - din bul - bul

cha - man - din ay - ri - lib bo'l - mas. bu gul ning ish - qi - din

bul - bul cha-man - din ay - ri - lib bo'l - mas.

o

4.
Ti-kan - siz gul sa-dab -

siz dur mash-sha - qat - siz hu - nar bo'l - mas,

Ri-yo - zat chek - ma - gun - cha yor

vas - li - ga ye - tib bo'l - mas.

5.
Kel ey Mash - rab, a - gar o - shiq bo' - lib sen bo'l - ma - g'il

g'o - fil, Bu g'af - lat uy -

1.
qu - si - din, ey yo - ron - lar uy - g'o - nib bo'l - mas.

rit..
bu g'af - bo'l mas (ay

yo - ray)

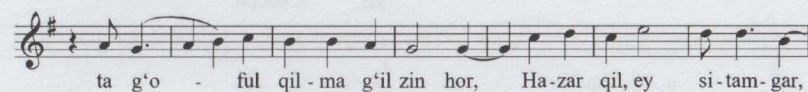
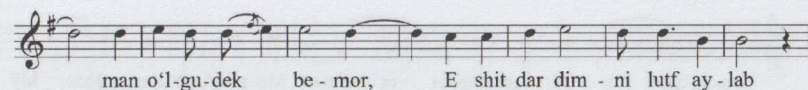
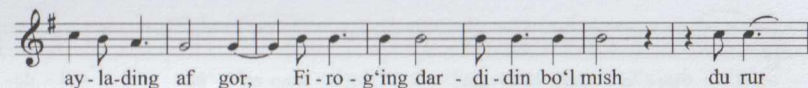
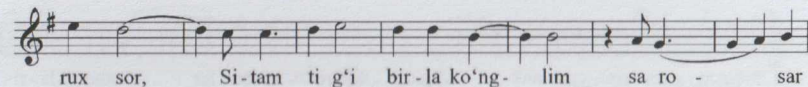
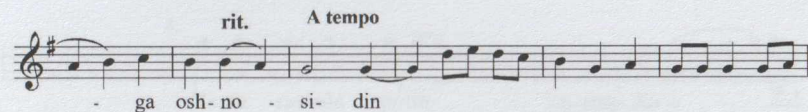
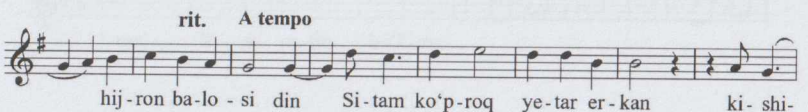
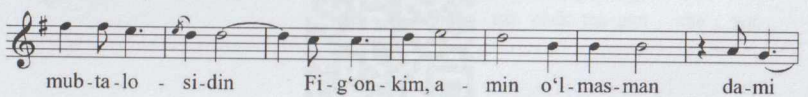
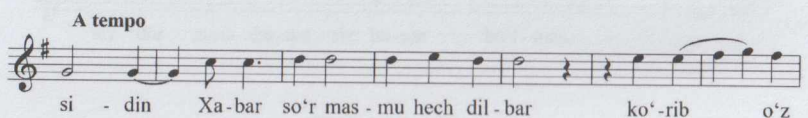
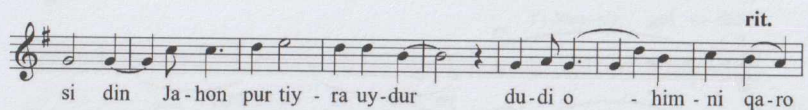
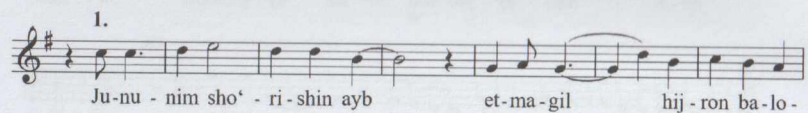
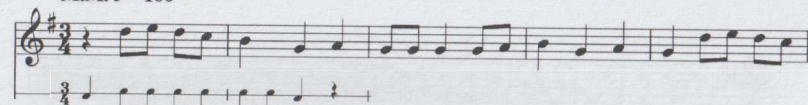

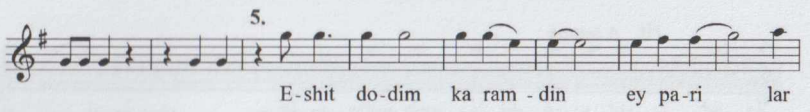
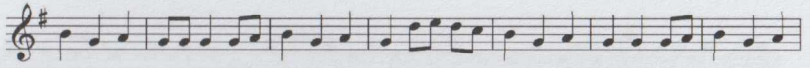
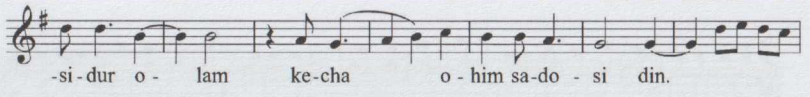
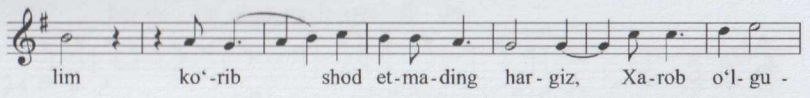
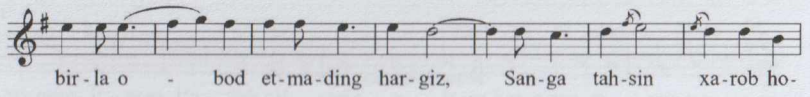
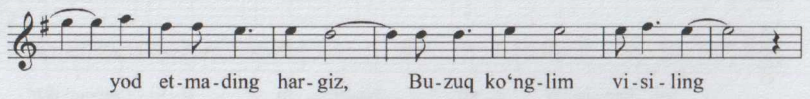
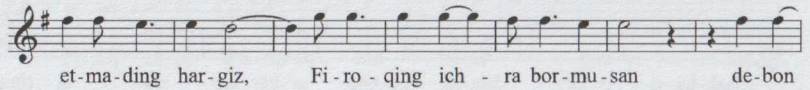
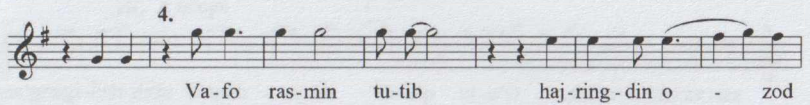
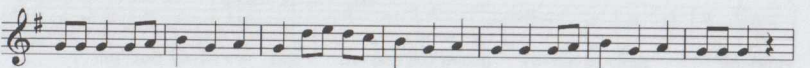
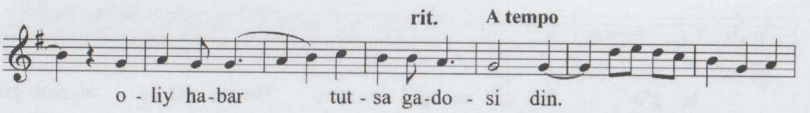
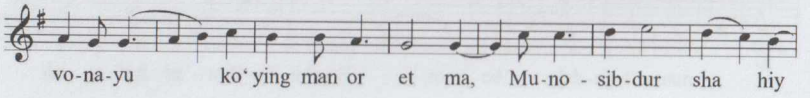
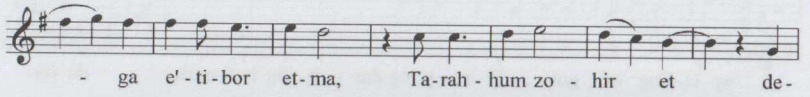
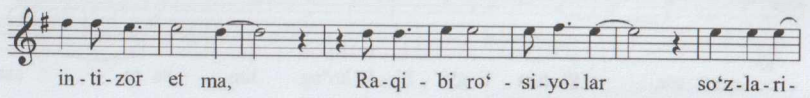
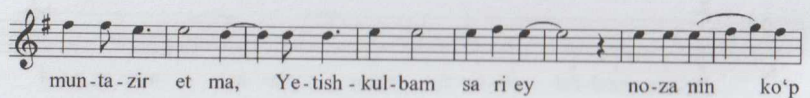
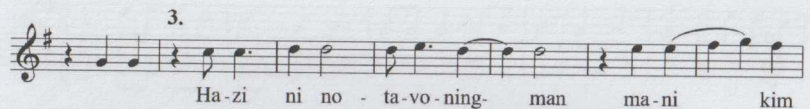
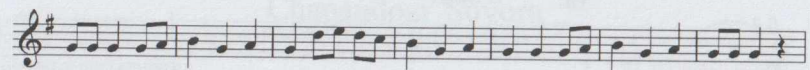
Chapandozi Suvora

Devoniy muxammasi

H. Boltayev ijrosidan
notaga oluvchi R. Boltayev

M.M. ♩ = 160

sar-va-ri o-xir, G'u-lu qil-di vu-ju - dim shah-ri - ga g'am

lash-ka-ri o-xir, Ma-ni qo-nim to'-kar kip-rik - la-ring

- ni han-ja-ri o-xir, Ni-go - hi il - ti - fo - ting - dur

ye-tar maq-sad sa-ri o xir, Ha-lok o'l moq - li - g'im ta'-

rit. A tempo
qiq e-rur qo-shing-ni yo - si din.

6.
Ha-yo - li qo - ma-ting sab - ru qa - ro - rim-

rit. A tempo
ni o - hir le kin, Da-mo - dam jon qu-shi ku - ying sa-ri - ga

rit. A tempo
ev-ri-lur le kin,

Fi-roq ich-ra g'a-rib xo- lim ba-ri o - lam bi-lur le-kin,

rit.
A-gar shar-him qi-lur bo'l- sam ti-lim o - jiz qo-lur

A tempo
le kin, hoy - - Ko'n-gil - ni ming ki-to - bi

rit. A tempo
bor du - rur g'am mo-ja - ro - si din.

7.
Ba-lo dash-ti

a-ro bo'l- dim a-si - ru dar-di - g'am kel-gil, Ha-zin ho lim -

-ga tark ay - lab do-mi jab - ru si - tam kel-gil,

Xi-ro - ming-din qi-lib zo - hir ba - se

lut - fi ka-ram kel-gil bu-tun kul-bam a-ro ey no-za-ni-

rit. A tempo

- nim muh-ta-sham kel - gil, hoy - - Ye-tar -

san maq - sa-ding-ga ush-bu mis - kin - ni du - o - si - din.

8.

Man-ga ta'in e-kan go'

yo a-jal - ni daf-ta - ri bir - la, Ki bu yon moq

li-g'im par - vo - na - dek sho'x ax-ga-rim bir - la,

Ko'n-gil - ni po - ra ay-lab

ran-ju meh - nat xan-ja - ri bir - la, O' - lik yang - lig'

yi - qil - dim sho-mi hij ron sar - sa - ri bir - la,

hoy - - Ye-tar

quv-vat qu-yo - shi vas ling - ni bo - di sa-bo - si din.

9.

Ja - hon to'-fon o'-lub-dur yig'-la- moq - din ash-ki bo -

ring - ga, Ta-rah - hum ay la - bon fur - qat a-ro af - g'o-nu zo -

ring - ga, A - jab er-mas qu-yosh yang - lig' ye - tish - sa

sham-'i to - ring - ga, Xa-rob ho lim - ga De-vo - niy ra - qam

to ay - la - yo - ring ga, Ja - fo - si ne e - sa tor -

rit. A tempo

tib u-mid et - kil va - fo - si - din.

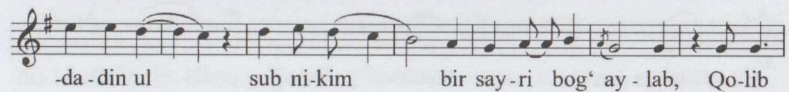
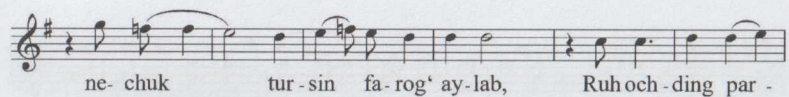
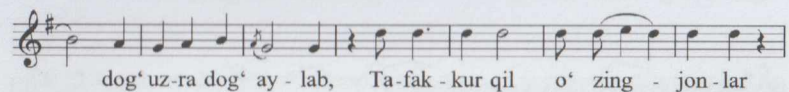
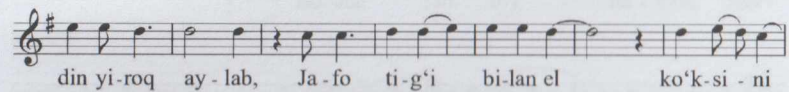
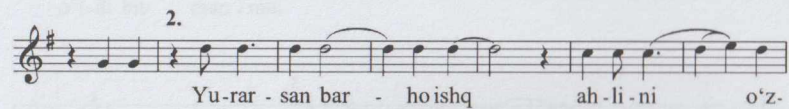
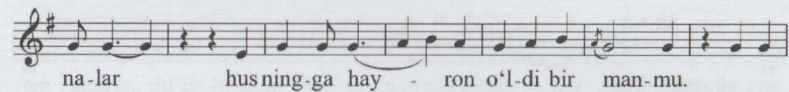
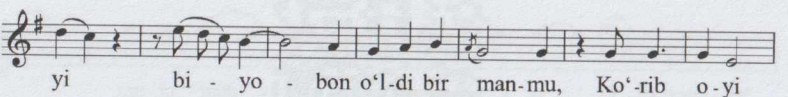
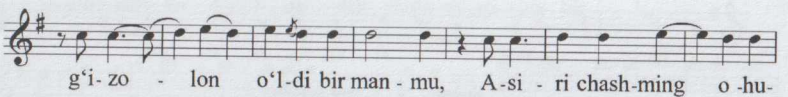
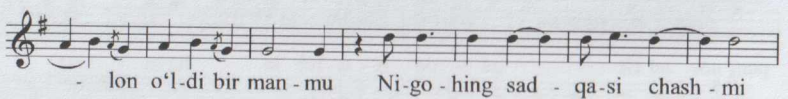
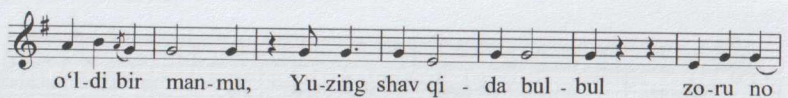
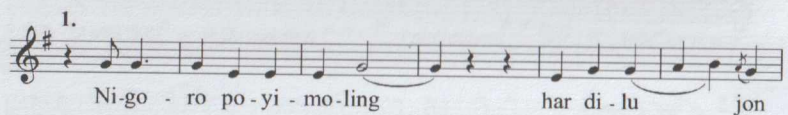
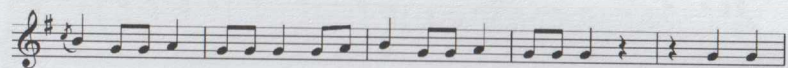
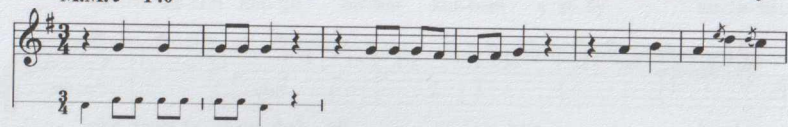

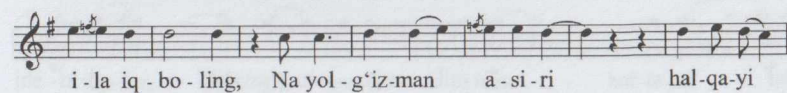
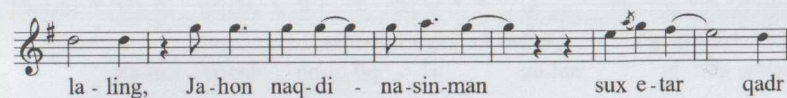
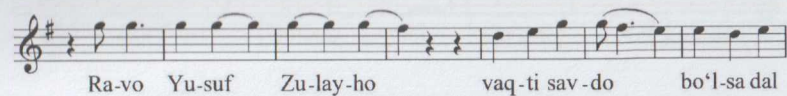
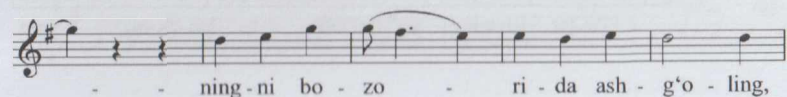
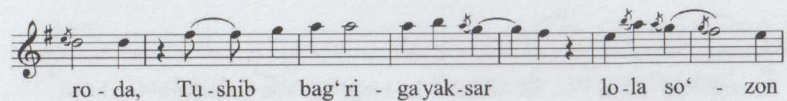
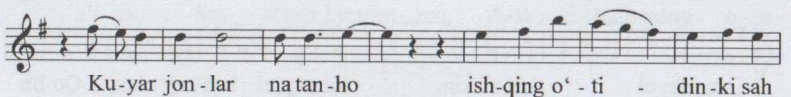
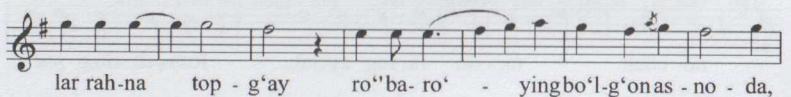
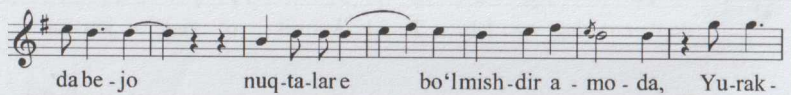
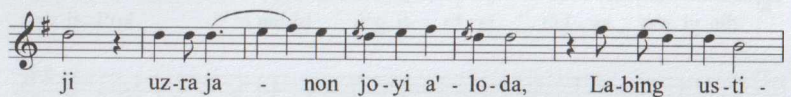
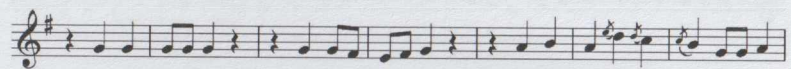
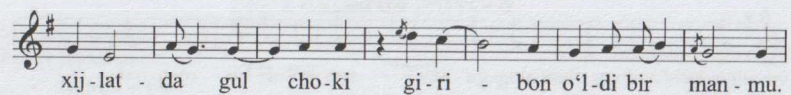
Yakparda Suvora

Muqumiy g'azali
Partav muxammasi

M.M. ♩ = 140

K. Otaniyazov ijrosidan
notaga oluvchi R. Boltayev

zul - fi xa-tu ho - ling, La-bing - ga ban - daham la' - li

Ba - dax - shon o'l - di bir man - mu.

5. Tu - tar ish - qing yo' - lin har lah - za hij - ron

an - g' a g' ayb er - mas, Ju - nun dash - ti - da mas - kan

tut - mo - g' i - ga shak - ki rayb ber - mas,

Ta - nil - mas o - shi - g' im deb ul ki - shi

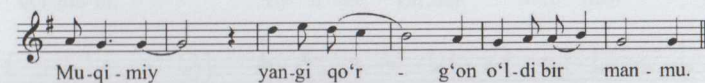
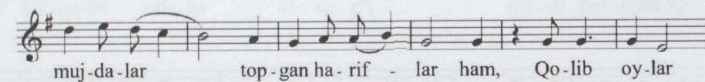
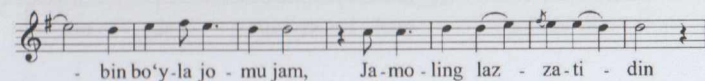
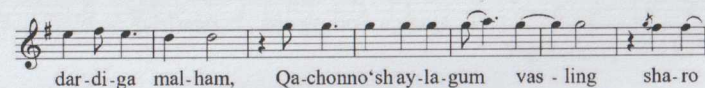
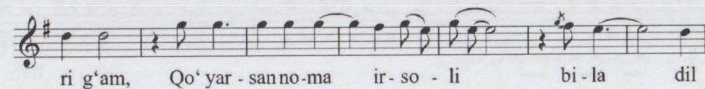
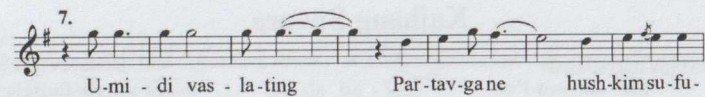
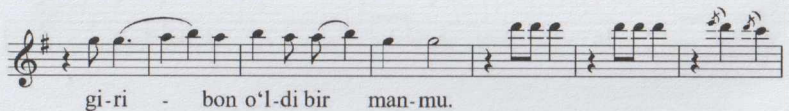
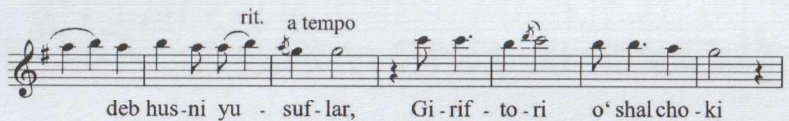
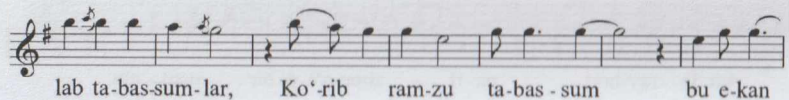
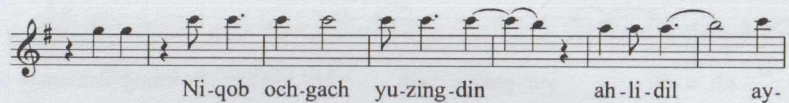
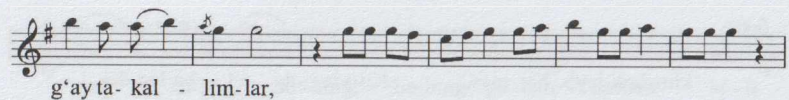
- kimchok jayb ber - mas, Ku - ying - da tel - ba lar - dek

oh u - rib yur - gan - ga ayb er - mas, So - ching - dan sun -

bu - li ray - hon pa - ri - shon o'l - di bir man - mu.

6. Ra - mu - zuosh - no - liq - la zu - hur et - ting ta - lat

tup - lar, Ko' n - gil gan - ji - na - si - din bar - ta - raf bo' l
68π.

Kajhang Suvora

K. Devoniy muxammasi

H. Boltayev ijrosidan
notaga oluvchi R. Boltayev

M.M. ♩ = 150

1.
Qon-ga bot - sin jis - mimishq o' -

-ti - da so' - zon bo'l-ma - sa, Ko'r bo'l - sin ko'z

ja-mo - ling - ga ni-goh - bon bo'l-ma - sa,

Tan-din ay - ril-sin bo-shim ko' - ying-da qur - bon

bo'l-ma - sa, Bar-ham o'l - sin jo - nim ul g'am

gliss.
bir - la to' - fon bo'l-ma - sa, Har bi - ri to' - fon -

ga may ham an - da bu - jon bo'l-ma - sa. yey

jon ey

2.
Yig' - la - moq - din ko'z -

la - rim - da qat - ra - yi ham qol - ma - di,

To - qa - tu sab - ru fi - ro - g'i qil - di bar - ham ey

qol - ma - di, Ey si - tam - gar, hajr a - ro man

chek - ma - gan g'am ey qol - ma - di, Qil - ma - gan af - su -

- si ah - vo - lim - g'a o - dam ey qol - ma - di,

Deb na mush - kul dard e - di bu hech o - son

bo'l - ma - sa,

tr *3.*
Xo - ti - ram o - shif -

ta bas shod o'l - ma - sa shod o'l - ma - sin,

Maq - sa - dim shul - dir g'a - ming - din ko'ng - lim o - zod

o'l - ma - sin, Ey mu - sul - mon - lar, bi - rov - ga

mun - cha be - dod o'l - ma - sin Ul - ki av - val yor

vas - li bir - la o - bod o'l - ma - sin,

poco
Sho - mi - hij - ro - ni - da man - dek so'ng - ra vay - ron

a tempo
bo'l - ma - sa.

tr *tr*

4.
O'z - ga bir hu - ri pa - ri baz - mi vi - so - lin

ne qi - lay, Ay - la - mang ta' - rif kim dav -

poco rit *a tempo*

ron su - ru - rin ay ne qi - lay, An - ju - mi af - lok

u - za xur - shi - di nu - rin ay ne qi - lay,

Ho - si - lim vasl o' l - ma - sa, um - rin mu - ru - ri - na

a tempo

ne qi - lay, (oy) hoy - - -

(oy) Tiy - ra ko - sho - nam a - ro ul

a tempo

mo - hi - to - bon bo' l - ma - sa.

(oy) Ul qa - di tu - vi yu - zi gul

5.

Ey sa - lo - mat ah -

li o' z - ni man bi - la shod et - man - giz,

Ro - hat et - samdeb ba - li - yat - ga gi - rif - tor

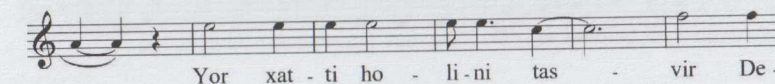
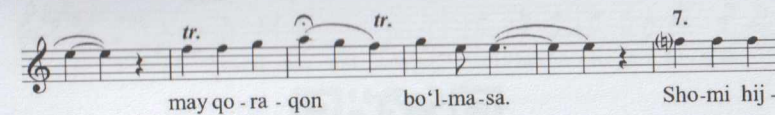
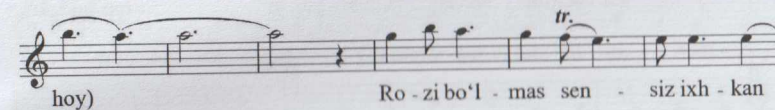
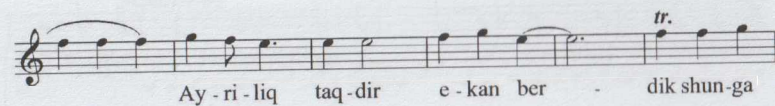
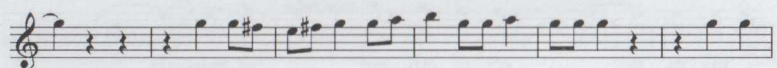
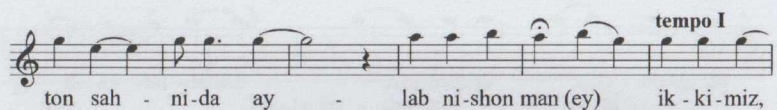
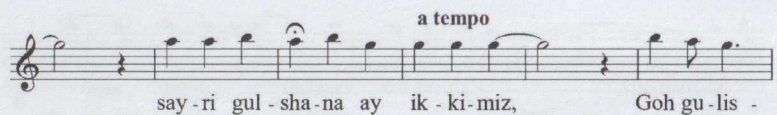
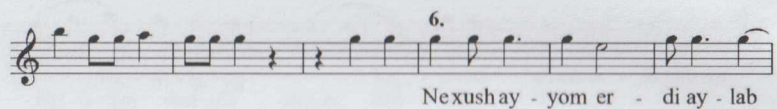
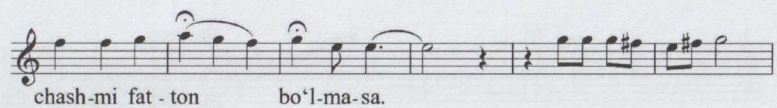
et - man - giz, Zah - mi - ma mal - ham qo' - yib nash -

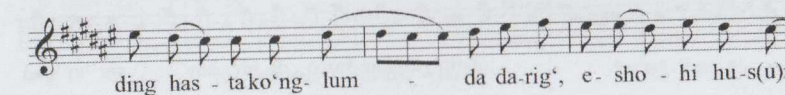
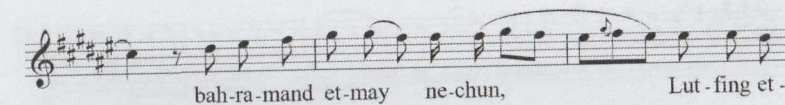
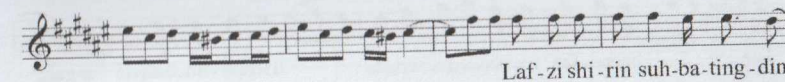
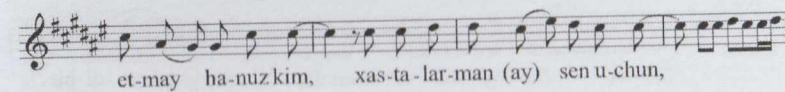
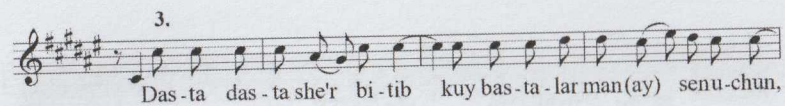
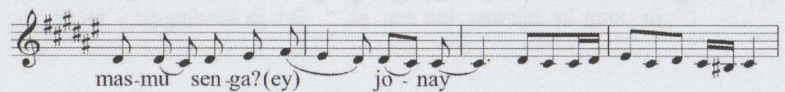
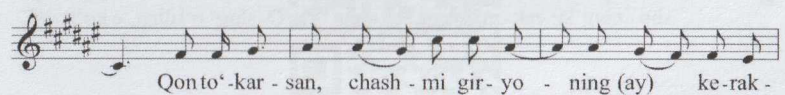
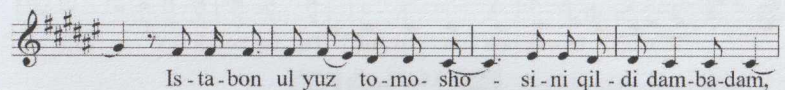
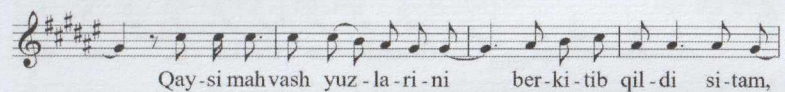
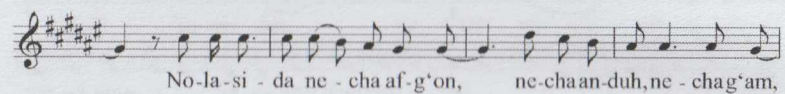
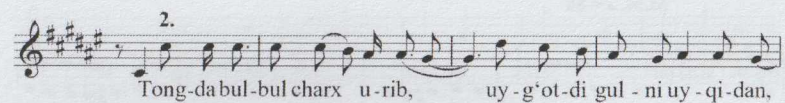
tar - ga du - chor et - man - giz, Do' st - lar en - di

a tempo

ma - ni tar - g' i - bi gul - zor et - man - giz,

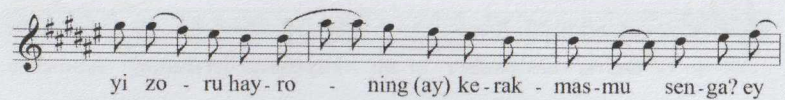
(oy) Ul qa - di tu - vi yu - zi gul

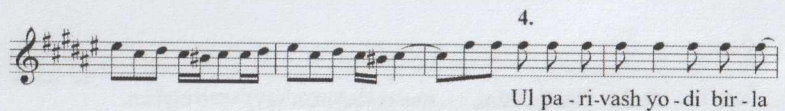
Bu ga-do-

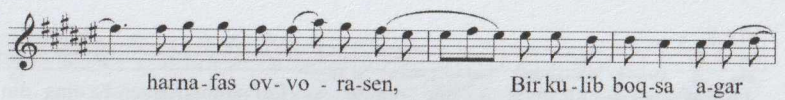
yi zo - ru hay-ro - ning (ay) ke-rak - mas-mu sen-ga? ey

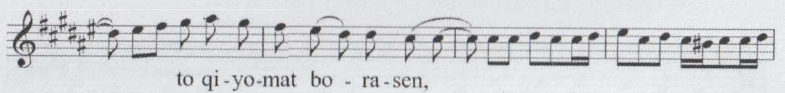
jo - nay

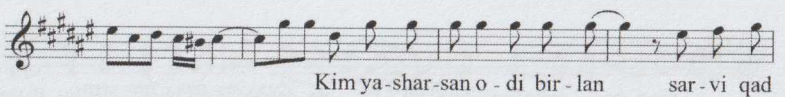
Ul pa - ri-vash yo - di bir - la

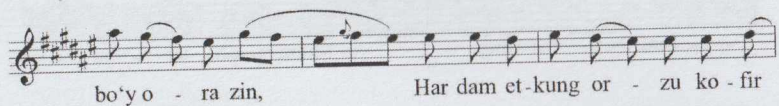
harna-fas ov-vo - ra-sen, Bir ku-lib boq-sa a-gar

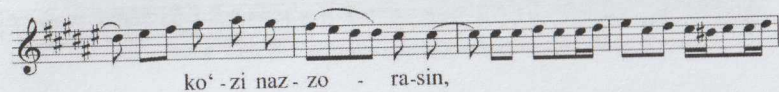
to qi-yo-mat bo - ra-sen,

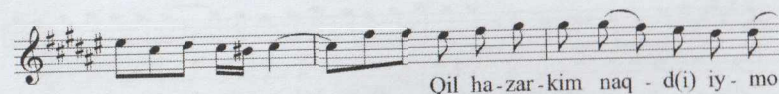
Kim ya-shar-san o - di bir - lan sar - vi qad

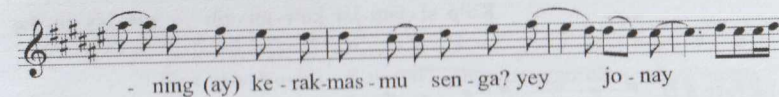
bo'y o - ra zin, Har dam et-kung or - zu ko - fir

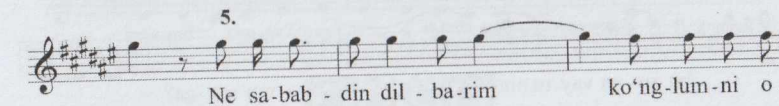
ko' - zi naz - zo - ra-sin,

Qil ha-zar-kim naq - d(i) iy - mo

- ning (ay) ke - rak-mas - mu sen - ga? yey jo - nay

Ne sa-bab - din dil - ba-rim ko'ng-lum-ni o -

bod et - ma-ding, Shum ra-qib - lar - ni ra-qib,

yot-lar - ni ham yot et-ma-ding,

Ko'p si - tam-lar ko'r-gu-zib sen bir na - fas

shod et - ma-ding, Se - li - g'am din xo-na vay-

ron o'l-di - muyod et - ma-ding,

Ayt-gil,

bu xo-na vay-ro ning (ay) ke - rak-mas - mu sen - ga?

No-zu is -

tig'- nong - ni, cy gul, bun-cha xil - xil qil - g'o-sen,

Go-hi rash-kim kel - ti-rib, kim-ni mu-ho - fil qil - g'o-sen,

Ne u - chun Ko - mil A - vaz-ni bun - chag'am dil qil - g'o-sen,

O - ga - hiy ho - lin ko' - rib do - yimta - g'o - fil qil - g'o-sen,

Sho - i - ru do - no - yi dav - ro - ning ke - rak -

mas - mu sen - ga? (yey) jo - nay

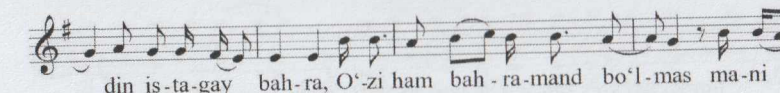
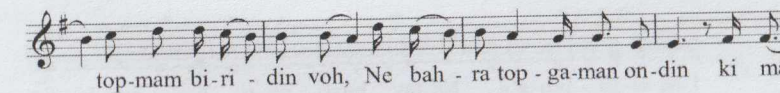
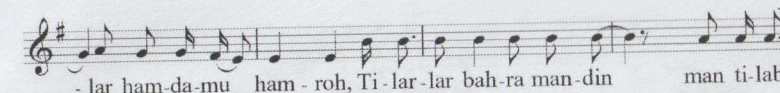
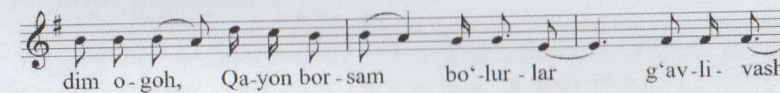
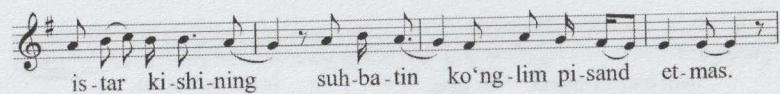
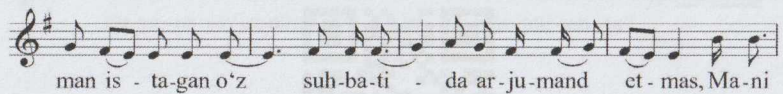
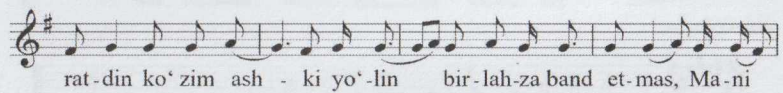
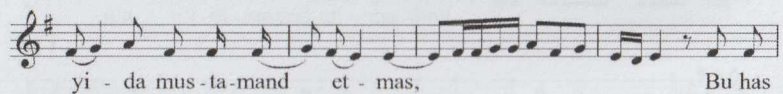
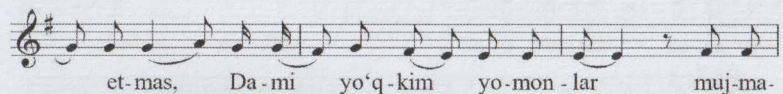
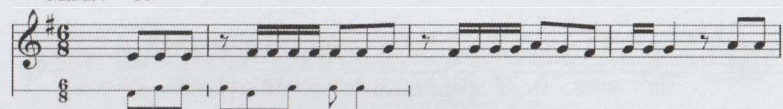

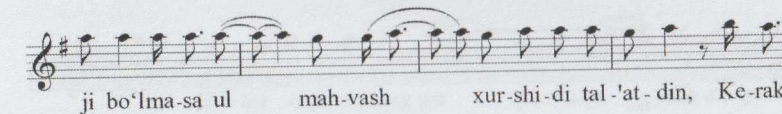
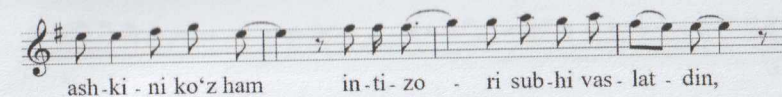
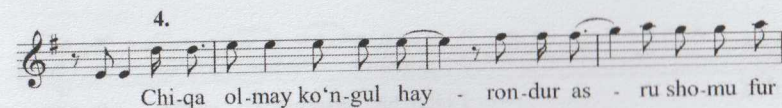
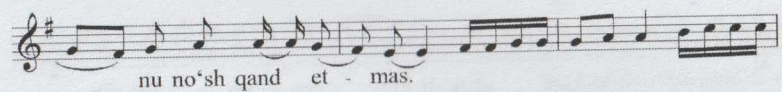
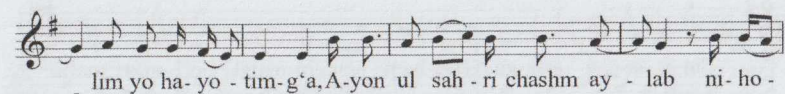
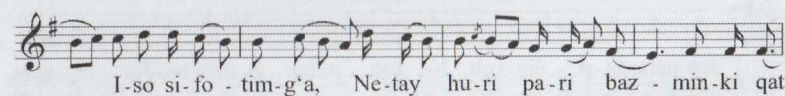
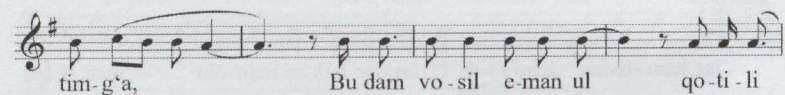
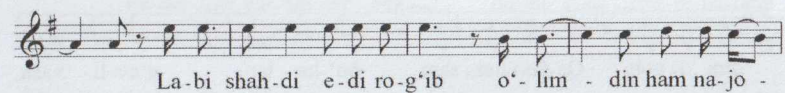
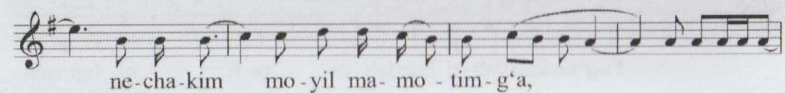
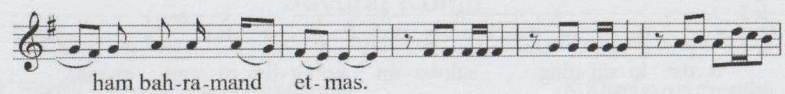
Suvorai Komil

A. Navoiy g'azaliga Ogahiy muxammasi

K. Otaniyazov ijrosidan
notalaga oluvchi R. Boltayev

M.M. ♩ = 80

mas oy i-la kun shak-li kim hus-ni ma-lo - hat-din,

I-chim bu chok-chok et-mas ta-nim

bu band - band et - mas.

5.

Bu kun cho-buk-lar ich-ra

yo'q e-di ul shoh su-vo - rim kim,

Bi-ri -

ni qil-ma-di man zo'r chash - mi ash-ki bo - rim kim,

G'u-bor o-so ne-tong gar qol-ma-sa sab-ru qa-ro -

rim kim, Ke-rak o'z cho-bi-ku qo - til - va-shi maj-nun shi-o -

rim kim,

Bu-zuq

ko'ng-lum - din o'z-ga yer-da jav - lo-nu sa-mand

6.
et - mas. Sa-vo - di zul - fi - ni ko'rgach yu-mar

O-ga-hiy kun deb ko'z, Yu-zi -

ga no-zil o'l-g'och ham tu-tar qo'l bir - la kun deb ko'z,

Ko'n-gil hay-rat - da qol - ma ko'r - mas o -

ni ne u-chun deb ko'z, Ul oy o't-lug'(ay) yu-zin och

sa Na-vo - iy teg - ma-sin deb ko'z, Mu-hab -

bat tuh - mi-din o'z - ga ul o'z - ra si-pand et - mas.

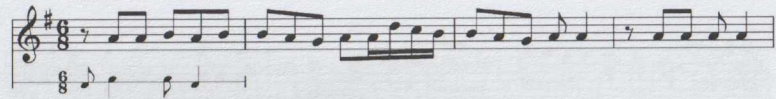

Savti Suvora

Ogahiy g'azali

M.M. ♩ = 100

H. Boltayev ijrosidan
notaga oluvchi R. Boltayev

oy

I.1.

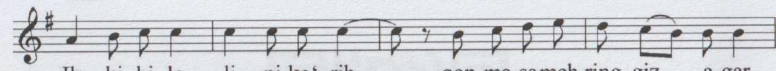
Ul yu-zi gul ni-go - r(i)-ning meh-ri ja- mo - li-ni ko'-ring,

2.

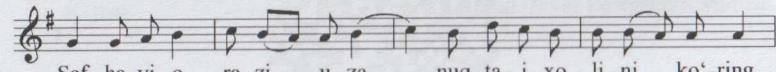
Meh-ri ja- mo - li us-ti-da ik-ki hi-lo - li-ni ko'-ring.

II.1.

Ik - ki hi-lo - li - ni ko'-rib qon-ma-sameh-ring-giz a-gar,

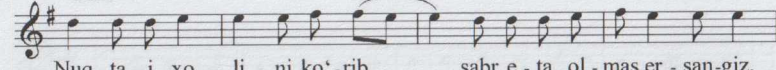
2.

Saf - ha-yi o - ra-zi u-za nuq-ta - i xo - li-ni ko'-ring.

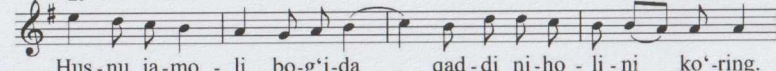

III.1.

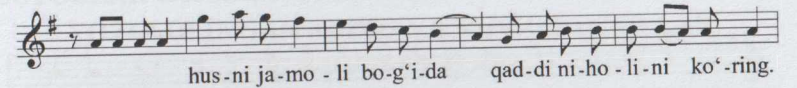

Nuq - ta - i xo - li - ni ko'-rib, sabr e - ta ol - mas er - san-giz,

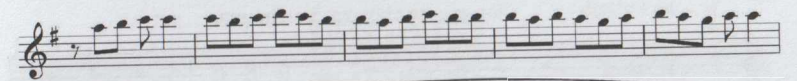
2.

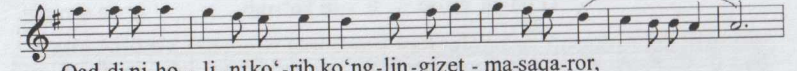
Hus-nu ja- mo - li bo-g'i-da qad-di ni-ho - li-ni ko'-ring.

hus-ni ja- mo - li bo-g'i-da qad-di ni-ho - li-ni ko'-ring.

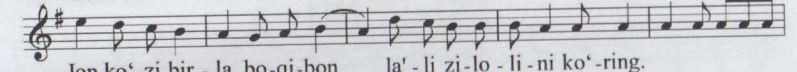

IV.1. oy

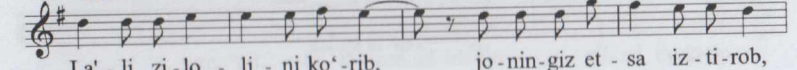
Qad-di ni-ho - li - ni ko'-rib, ko'ng-lin-gizet - ma-saqa-ror,

2.

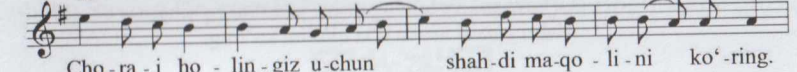
Jon ko'-zi bir - la bo-qi-bon la' - li zi-lo - li - ni ko'-ring.

V.1.

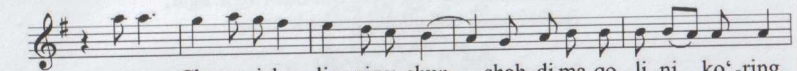

La' - li zi-lo - li - ni ko'-rib, jo-nin-giz et - sa iz-ti-rob,

2.

Cho-ra-i ho - lin-giz u-chun shah-di ma-qo - li-ni ko'-ring.

Cho-ra-i ho - lin-giz u-chun shah-di ma-qo - li-ni ko'-ring.

VI.1.

Shah-di ma-qo - li - ni ko'-rib, oy - Shah-di ma-qo -

USTOZLAR IJROSIDAGI SUVORA DIYRALISHMALARIDAN
YOZIB OLINGAN AUDIO VA VIDEO YOZUVLAR.

QR-kod ILOVALARI

Katta Suvora Hojixon Boltayev va Qalandar Yoqubovlar ijrosida

Kajhang Suvora Hojixon Boltayev va Muhammadjon Bog'ibekov ijrosida

Katta Suvora Ro'zimat Jumaniyozov va O'rinboy Otajonov ijrosida

Chapandozi Suvora Ro'zimat Jumaniyozov va Quvondiq Iskandarov
ijrosida

li - ni ko' -rib top-ma-sa cho - ra ho -lin -giz,
2.
Nuq - ta - ga lab o - charcho -g'i g'un -ju da -lo - li - ni ko' -ring.
VII.I.
G'un -ju da -lo - li - ni ko' -rub, is - ta - san -giz
2.
mu - ro - di dil, O - ga - hiy - dek qu - chub be - lin, ay - shi ka - mo -
li - ni ko' - ring. O - ga - hiy - dek
qu - chub be - lin ay - shi ka - mo - li - ni ko' - ring.

Ul yuzi gul nigorining mehri jamolini ko'ring,
Mehri jamoli ustida ikki hilolini ko'ring.

Ikki hilolini ko'rib, qonmasa mehringiz agar,
Safhai orazi uza nuqtai xolini ko'ring.

Nuqtai xolini ko'rub, sabr eta olmas ersangiz,
Husnu jamoli bog'ida qaddi niholini ko'ring.

Qaddi niholini ko'rub, ko'nglingiz etmasa qaror,
Jon ko'zi birla boqibon la'li zulolini ko'ring.

La'li zulolini ko'rub, joningiz etsa iztirob,
Chorai holingiz uchun shahdi maqolini ko'ring.

Shahdi maqolini ko'rib, topmasa choar holingiz,
Nuqtaga lab ochar chog'i g'unju dalolini ko'ring.

G'unju dalolini ko'rub, istasangiz murodi dil,
Ogahiydek quchub belin, ayshi kamolini ko'ring.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ibrohimov O. Sahih Suvoriylar. Toshkent, 2004.
2. Комил Аваз. Олис оҳанглар. Тошкент, 1997.
3. Мадраҳимов О, Мадраҳимов З. Мозийга бир назар. Урганч, 2009.
4. Матёқубов О. Мақомот. Тошкент, Муסיқа, 2004.
5. Матёқубов Б. Хоразм достон ижрочилигининг зархат саҳифалари. Хоразм, 1999.
6. Мулла Бекжон Раҳмон ўғли, Муҳаммад Юсуф Девонзода. Хоразм муסיкий тарихчаси. Тошкент, 1998.
7. Сабирова С., Салаев Х. Хива булбуллари. Хива, 2000.
8. Фитрат. Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи. Тошкент, 1993.
9. Юсупов М. Хоразм мақомлари (1-3 китоблар). Тошкент, 1980, 1982, 1983.
10. Ўзбек халқ музиқаси. VI том. Хоразм мақомлари // Тўпловчи ва нотага олувчи М.Юсупов. Тошкент, 1958.
11. Ўзбек халқ музиқаси. IX том. Хоразм ашулалари // Тўпловчи ва нотага олувчи М.Юсупов. Тошкент, 1962.
12. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 1-12 жилдлар. Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2001-2005.
13. Қурбанов Р. Санъатнинг сирли олами. Тошкент, 2011.

MUNDARIJA

Суворалар Хоразмнинг маънавий ашулалари	3
Дийралишма – сувора айтишуви	14
Суворалар мухлис ва шинавандалар назарида	18
Суворами ёки суворий?	19
Сувора ижрочилик анъаналари устозлар меросида ...	21
Устозлар устозлари ҳақида	28
Suvoralar Xorazmning ma'naviy ashulalari	37
Diyralishma – suvora aytishuvi	47
Suvoralar muxlis va shinavandalar nazarida	51
Suvorami yoki suvoriy?	52
Suvora ijrochilik an'analari ustozlar merosida	53
Ustozlar ustozlari haqida	60
Xorazm suvoralarining nota matnlari	65
Ustozlar ijrosidagi suvora diyralishmalaridan yozib olingan audio va video yozuvlar	124
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	125

БОТИР РАХИМОВ

ҚАЙДЛАР УЧУН

ХОРАЗМ СУВОРА ТУРКУМЛАРИ

(Услубий қўлланма)

Маъсул муҳаррир: **ДОНИЁРБЕК ОБИДОВ**
Урганч Давлат Университети
“Санъат” кафедраси ўқитувчиси

Техник муҳаррир: **БОБУР ИСМАИЛОВ**

Дизайнер: **МАЪМУРЖОН МАМУТЖОНОВ**

Чоп этишга маъсул: **УЛУҒБЕК ИСМАИЛОВ**
Таниқли матбаачи – Ношир

Босмахонага берилди: **10.03.2024й**

Босишга рухсат килинди: **26.03.2024й**

Бичими: 60x84

Ҳажми: 1/16

Адади: 55

Буюртма: № 76 / 26.03.2024й

**Мазкур услубий қўлланма «Урганч принт колор» босмахонаси
ташаббуси ва хомийлигида чоп этилди.**

Ботир Рахимов. Олий таълим аълочиси кўкрак нишонлари соҳиби. Санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, муסיқашунос, муסיқий назарий фанлар ўқитувчиси. 1959 йил 2 августда Урганч шаҳрида

санъаткор оиласида туғилган. Урганч давлат университетида “Санъат” кафедраси мудирлиги вазифасида фаолият кўрсатиб келмоқда.

Ботир Рахимов меҳнат фаолияти давомида “Ўзбек муסיқаси тарихи” фанидан дарслик, шунингдек, “Ўзбек муסיқа адабиёти”, “Чолғу ижрочилиги тарихи”, “Ўзбек мақоми тарихи ва назарияси” номли ўқув қўлланмалар, Р.Болтаев билан ҳамкорликда “Танбур чизғиларининг асосий тамойиллари”, “Хоразм урфий мақомлари” номли монографиялар ва бир қанча ўқув-услубий қўлланмалар, 40 дан ортиқ илмий ва илмий оммабоп мақолалар чоп қилдирди. Мақолаларнинг айримлари чет элларда нашр қилинган. Муסיқа санъатининг жонли жараёнини англаш борасида кўп йиллардан бери вилоят ва Республика радио ва телевидения орқали илмий ва оммабоп мавзуларда тарғибот амалларини бажариб келмоқда.